

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่องรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า รวบรวม แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานและแนวทางในสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย ซึ่งแบ่งเป็นหัวข้อตามลำดับ ดังนี้

1. บริบทของจังหวัดยโสธรและการพัฒนาโครงการชลประทานในเขตจังหวัดยโสธร
2. บริบทของอ่างเก็บน้ำห้วยสะแบก
3. แนวทางการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทาน ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอุโน
4. การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)
6. การมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation)
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
8. ร่างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้งจังหวัดยโสธร

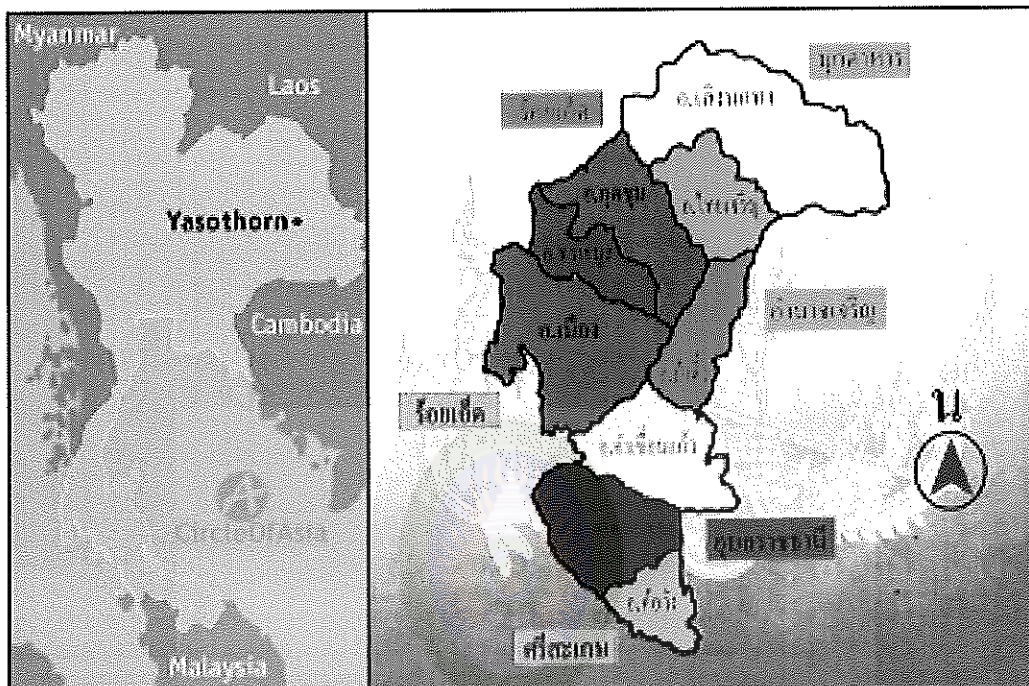
บริบทของจังหวัดยโสธรและการพัฒนาโครงการชลประทานในเขตจังหวัดยโสธร

1. สภาพทั่วไปของจังหวัดยโสธร

จังหวัดยโสธรตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างเส้นแวงที่ 104 และ 105 องศาตะวันออก และระหว่างเส้นรุ้งที่ 15 และ 16 องศาเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 552 กิโลเมตร มีพื้นที่ 4,161,464 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 2,601,040 ไร่ จังหวัดยโสธรมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

1. ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดมุกดาหาร และจังหวัดร้อยเอ็ด

2. ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ
3. ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดอำนาจเจริญ และจังหวัดอุบลราชธานี
4. ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 1 ที่ตั้งและขอบเขตของจังหวัดยโสธร

ที่มา : โครงการชลประทานยโสธร. 2552 : 3

จากภาพที่ 1 แสดงให้เห็นได้ว่าจังหวัดยโสธร แบ่งการปกครองเป็นส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ดังนี้

1. การปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งออกเป็น 9 อำเภอ 79 ตำบล 885 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 540,889 คน ความหนาแน่นของประชากรเท่ากับ 130 คนต่อตารางกิโลเมตร จำนวนประชากรเฉลี่ยต่อครัวเรือนเท่ากับ 4 คน โดยครัวเรือนเฉลี่ยต่อหมู่บ้านเท่ากับ 154 ครัวเรือน และจำนวนประชากรเฉลี่ยต่อหมู่บ้านเท่ากับ 611 คน ส่วนรายได้เฉลี่ย 27,708 บาทต่อปี

2. การปกครองส่วนท้องถิ่นแบ่งเป็น 1 เทศบาลเมือง 12 เทศบาลตำบล 74 องค์การบริหารส่วนตำบล และ 1 องค์การบริหารส่วนจังหวัด

1.1 สภาพภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศจังหวัดยโสธร มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ที่ราบเรียบ หรือค่อนข้างเรียบสลับกับลักษณะพื้นที่แบบลูกคลื่นลอนลาดถึงลอนชัน โดยเฉพาะตอนกลางถึงตอนใต้ของจังหวัด จะพบสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มและเนินอยู่ทั่ว ๆ ไป บริเวณเหล่านี้มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 125-150 เมตร มีความลาดชันอยู่ระหว่างร้อยละ 1-5 และมีลักษณะเป็นที่ราบริมลำน้ำเป็นแนวตามแม่น้ำชี ซึ่งจะพบสภาพพื้นที่เป็นลุ่มน้ำขังหรือหนองบึง อยู่ทั่ว ๆ ไป ส่วนทางตอนเหนือของจังหวัด พื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นแบบลูกคลื่นเขาและภูเขา ซึ่งติดต่อกับเทือกเขาภูพาน มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 150-200 เมตร มีความชันอยู่ระหว่างร้อยละ 2-8 เปอร์เซ็นต์ ส่วนใหญ่ที่เป็นภูเขาสูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 200-370 เมตร ซึ่งมีทั้งที่เป็นลักษณะของเทือกเขาและเขาโดดที่สำคัญ ได้แก่ ภูพริกน้อย ภูผักหวานและภูสูง มีความลาดชันมากกว่า 38 เปอร์เซ็นต์

จังหวัดยโสธรมีพื้นที่ของจังหวัดคาบเกี่ยวระหว่าง 3 ลุ่มน้ำหลัก ซึ่งประกอบด้วย ลุ่มน้ำโขง ลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูล และลุ่มน้ำหลักทั้ง 3 ลุ่มน้ำ แบ่งออกเป็นลุ่มน้ำย่อยได้อีก 7 ลุ่มน้ำย่อย ดังนี้คือ ลุ่มน้ำลำห้วยทม ลุ่มน้ำลำน้ำขิง ลุ่มน้ำลำห้วยหวน ลุ่มน้ำลำน้ำชี ลุ่มน้ำลำเซบาย ลุ่มน้ำลำห้วยโพธิ์ และลุ่มน้ำห้วยน้ำเค็ม

1.2 สภาพภูมิอากาศ

สภาพอากาศบริเวณพื้นที่จังหวัดยโสธรอ้างอิงข้อมูลจากอุตุนิยมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ปี พ.ศ.2515 – 2547 ที่สถานีตรวจอากาศข้างเคียง จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยรายปี มีค่าระหว่าง 26.4 – 26.9 องศาเซลเซียส เฉลี่ยสูงสุดรายเดือน มีค่า 35.7 องศาเซลเซียส ในเดือนเมษายน และเฉลี่ยต่ำสุดรายเดือน มีค่า 15.7 องศาเซลเซียส ในเดือนมกราคม ความชื้นสัมพัทธ์รายปีเฉลี่ยมีค่าระหว่างร้อยละ 71 – 73 สูงสุดเฉลี่ยร้อยละ 94 ในเดือนกันยายน และต่ำสุดเฉลี่ยร้อยละ 39 ในเดือนมีนาคม ปริมาณการระเหยเฉลี่ยมีค่าระหว่าง 1,579.0 – 1,853.8 มม. ความเร็วลมเฉลี่ยมีค่าระหว่าง 2.5 – 3.8 นอต

ปริมาณฝนเฉลี่ยในจังหวัดยโสธรมีค่าประมาณ 1,200 – 1,700 มม. ต่อปี โดยปริมาณฝนเฉลี่ยรายปีสูงสุด 1,696 มม. ต่อปี ที่อำเภอเลิงนกทา และปริมาณฝนเฉลี่ยรายปีต่ำสุด 1,212 มม. ต่อปี ที่อำเภอทรายมูล ปริมาณฝนรายเดือนเฉลี่ยแปรเปลี่ยนไปตามฤดูกาล ในจังหวัดยโสธร ช่วงฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่ประมาณกลางเดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนตุลาคม

โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และยังมีลมพายุจรซึ่งทำให้เกิดฝนตกหนัก ในช่วงเดือนสิงหาคมและกันยายน มีปริมาณฝนร้อยละ 89 ของปริมาณฝนรายปี

1.3 สภาพทางเศรษฐกิจ

อาชีพที่สำคัญของชาวจังหวัดยโสธร คือ การประกอบการเกษตรมีการทำนา และเพาะปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ เช่น มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน แดงโม ข้าวโพด ถั่วลิสง และยาสูบ ฯลฯ การปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น เช่น ยางพารา มะม่วง กล้วยน้ำหว่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาชีพรับจ้าง ประกอบธุรกิจทางการค้า และอุตสาหกรรมในครัวเรือน

จากรายงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2549 จังหวัดยโสธร มีมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวม (Gross Provincial Products : GPP) ตามราคาประจำปี 16,766 ล้านบาท มูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยต่อหัว (Per Capita GPP) 31,380 บาท จัดเป็นอันดับที่ 11 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นอันดับที่ 68 ของประเทศ เมื่อพิจารณาด้านสาขาการผลิตที่ทำรายได้ให้แก่จังหวัดมากที่สุด คือ สาขาการขนส่ง การขายปลีก การซ่อมแซมยานยนต์ฯ ซึ่งมีมูลค่า 4,186 ล้านบาท (ร้อยละ 25.0 ของข้อมูลทั้งหมด) รองลงมาสาขาเกษตรกรรม ซึ่งมีมูลค่า 3,653 ล้านบาท (ร้อยละ 21.8) และสาขาการศึกษา 2,389 ล้านบาท (ร้อยละ 14.2)

ผลผลิตด้านการเกษตรที่สำคัญของจังหวัดยโสธร

1. ข้าวนาปีนอกเขตชลประทาน	418 กิโลกรัมต่อไร่
2. ข้าวนาปีในเขตชลประทาน	582 กิโลกรัมต่อไร่
3. ข้าวนาปรัง	657 กิโลกรัมต่อไร่
4. มันสำปะหลัง	3,220 กิโลกรัมต่อไร่
5. อ้อย	8,770 กิโลกรัมต่อไร่
6. แดงโม	3,664 กิโลกรัมต่อไร่
7. ข้าวโพด	1,993 กิโลกรัมต่อไร่
8. ถั่วลิสง	226 กิโลกรัมต่อไร่
6. ยางพารา	253 กิโลกรัมต่อไร่
10. มะม่วง	698 กิโลกรัมต่อไร่
11. กล้วยน้ำหว่า	2,331 กิโลกรัมต่อไร่

2. การพัฒนาโครงการชลประทานในจังหวัดยโสธร

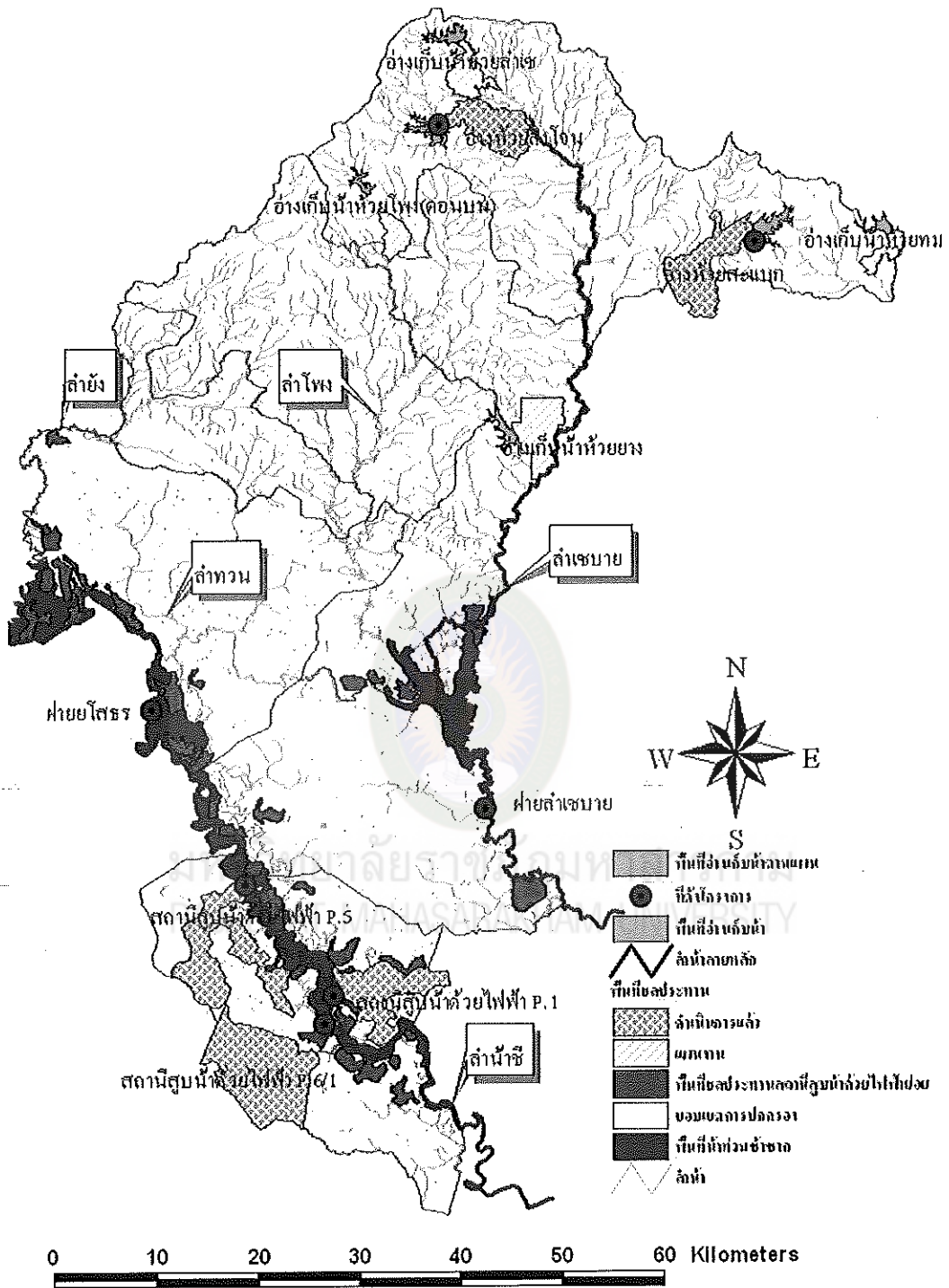
ปัจจุบันได้มีการพัฒนาแหล่งน้ำและพื้นที่ชลประทานในเขตจังหวัดยโสธร บางส่วนไว้แล้ว โดยมีพื้นที่ชลประทานที่พัฒนาไว้แล้วประมาณ 182,960 ไร่ หรือประมาณ ร้อยละ 7 ของพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัด ตามรายละเอียดดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 โครงการชลประทานที่พัฒนาแล้วในเขตจังหวัดยโสธร

โครงการ	ที่ตั้งโครงการ	ความสูงสุด	พื้นที่รับผลประโยชน์		พื้นที่ ชลประทาน
		(ล้าน ลบ.ม.)	อำเภอ ตำบล	ไร่	
1. อ่างเก็บน้ำ ห้วยสะแบก	บ้านป่าซึก ต.บึงคำ อ.เลิงนกทา จ.ยโสธร	26.80	1. บึงคำ 2. เลิงนกทา 3. โคกสำราญ 4. เลิงนกทา 5. ไร่สีสุก 6. เสนางคนิคม	6,583 1,921 4,168	12,672
2. อ่างเก็บน้ำ ห้วยลิงโจน	บ้านหนองบึง ต.ห้องแซง อ.เลิงนกทา จ.ยโสธร	18.40	1. ห้องแซง 2. เลิงนกทา 3. สามัคคี 4. เลิงนกทา	4,009 10,535	14,544
3. ฝ่ายยโสธร	บ้านหนองหอย ต.เขื่องคำ อ.เมือง จ.ยโสธร	22.40	-	-	-
4. ฝ่ายลำเซบาย	บ้านม่วง ต.นาแก อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร	12.20	-	-	-
5. สถานีสูบน้ำ P.1	บ้านท่าสมอ ต.ม่วง อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร	-	1. ม่วง 2. มหาชนะชัย 3. บึงแก 4. มหาชนะชัย 5. กลางใหญ่ 6. เขื่องใน	13,000 9,200 800	23,000

โครงการ	ที่ตั้งโครงการ	ความจุสูงสุด (ล้าน ลบ.ม.)	พื้นที่รับผลประโยชน์		พื้นที่ ชลประทาน
			อำเภอ ตำบล	ไร่	
6.สถานีสูบน้ำ P.5	บ้านกุดพันเขียว ต.หัวเมือง อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร	-	1. หัวเมือง 2. มหาชนะชัย 3. กุเมือง 4. มหาชนะชัย 5. ฟ้าหยาด 6. มหาชนะชัย 7. คีอฮี 8. มหาชนะชัย	8,000 10,000 6,220 1,280	25,500
7.สถานีสูบน้ำ P.6/1	บ้านเวินชัย ต.คีอฮี อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร	-	1. คีอฮี 2. มหาชนะชัย 3. สงยาง 4. มหาชนะชัย 5. น้ำอ้อม ค้อวัง 6. คู้ รามีสไลด์ 7. เมืองแคน 8. รามีสไลด์ 9. หวังคำ 10. รามีสไลด์	2,041 11,906 11,051 1,612 4,428 4,462	35,500
8.สถานีสูบน้ำ ด้วยไฟฟ้า	ก่อสร้างแล้วในพื้นที่ จังหวัด	-	จังหวัดยโสธร	71,744	71,744
ขนาดเล็ก	ยโสธร ทั้งสิ้น 49 สถานี				
รวม	-	79.80			182,960

ที่มา : โครงการชลประทานยโสธร. 2552 : 12

ภาพที่ 2 พื้นที่ชลประทานที่พัฒนาแล้วและแผนงานการพัฒนา
 ที่มา : โครงการชลประทานยโสธร. 2552 : 17

3. การวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT Analysis) ด้านแหล่งน้ำและระบบชลประทานของจังหวัดยโสธร

จังหวัดยโสธรร่วมกับส่วนข้าราชการ ภาคเอกชน นักวิชาการ ประชาชน ได้ร่วมสัมมนาเพื่อจัดทำวิสัยทัศน์ พันธกิจและประเด็นยุทธศาสตร์ของจังหวัดยโสธร ซึ่งการสัมมนาดังกล่าวได้เลือกใช้วิธีการวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT Analysis) คือ การวิเคราะห์จุดแข็ง (Strengths) จุดอ่อน (Weaknesses) โอกาส (Opportunities) และอุปสรรค (Threats) มาใช้เพื่อศึกษาศักยภาพด้านแหล่งน้ำและระบบชลประทานของจังหวัดยโสธร (โครงการชลประทานยโสธร. 2552 : 25)

ในการวิจัยนี้ได้นำเอาผลการวิเคราะห์ศักยภาพด้านแหล่งน้ำและระบบชลประทานของจังหวัดยโสธร มาเป็นข้อมูลประกอบ เพื่อใช้ในการพัฒนารูปแบบการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้งต่อไป

3.1 จุดแข็ง (Strengths)

จังหวัดยโสธร มีจุดแข็ง คือ

- 3.1.1 เป็นพื้นที่ที่มีปริมาณน้ำต้นทุนมากและมีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่าน เช่น แม่น้ำชี ลำยัง ลำเซบาย ลำโพรง ฯลฯ โดยมีปริมาณน้ำท่าไหลผ่านประมาณปีละ 10,000 ล้านลูกบาศก์เมตร สามารถที่จะพัฒนาแหล่งน้ำและเพิ่มพื้นที่ชลประทานได้อีกมาก
- 3.1.2 มีกลุ่มเกษตรกรที่เข้มแข็งเป็นต้นแบบให้กับเกษตรกรทั่วไปได้
- 3.1.3 มีพื้นที่เหมาะสมในการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์

3.2 จุดอ่อน (Weaknesses)

- 3.2.1 พื้นที่ชลประทานมีน้อย ประมาณ 7% ของพื้นที่จังหวัด
- 3.2.2 เกิดปัญหาอุทกภัย และภัยแล้งซ้ำซาก

3.3 โอกาส (Opportunities)

- 3.3.1 เกิดวิกฤตอาหารในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก ทำให้เกิดความต้องการผลผลิตทางเกษตร โดยเฉพาะข้าวเพื่อการส่งออกจำนวนมาก
- 3.3.2 นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำและเพิ่มพื้นที่ชลประทานทั่วประเทศ

3.3.3 ยุทธศาสตร์จังหวัดยโสธร ที่เน้นเกี่ยวกับการเกษตรปลอดภัย และ เกษตรอินทรีย์สู่สากล

3.4 อุปสรรค (Threats)

3.4.1 งบประมาณที่ใช้ในการพัฒนาแหล่งน้ำและเพิ่มพื้นที่ชลประทาน มีจำนวนน้อย ทำให้ไม่สามารถพัฒนาแหล่งน้ำและเพิ่มพื้นที่ชลประทานได้อย่างเต็มศักยภาพ เกษตรกรจึงเสียโอกาสและขาดรายได้ในการทำเกษตรในพื้นที่ชลประทานทั้งฤดูนาปีและนาปรัง

3.4.2 ระเบียบการปฏิบัติในการถ่ายโอนภารกิจระหว่างหน่วยงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดำเนินการเกี่ยวกับการก่อสร้างสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ทำให้งานลักษณะนี้ไม่ได้รับงบประมาณมาดำเนินการ

จากบริบทเกี่ยวกับโครงการชลประทานยโสธรข้างต้น พบว่า จังหวัดยโสธร มีศักยภาพด้านแหล่งน้ำและระบบชลประทานเพียงพอที่จะพัฒนาให้มีการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานครอบคลุมพื้นที่การเกษตรจำนวนประมาณ 180,000 ไร่ แต่ปัจจุบัน มีประชาชนใช้ประโยชน์ในฤดูแล้งจากแหล่งน้ำชลประทานที่มีความพร้อม ประมาณ 30,000 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 16 ของพื้นที่ชลประทานทั้งหมดเท่านั้น สาเหตุที่สำคัญเนื่องจากยังไม่มีรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้งที่เหมาะสม เพื่อให้ประชาชนมีการใช้ประโยชน์ให้เต็มศักยภาพและเป็นที่ยอมรับจากทุกภาคส่วน ดังนั้นจึงควรทำการพัฒนารูปแบบส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในเขตจังหวัดยโสธรในฤดูแล้ง ให้มีประสิทธิภาพและสามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

บริบทของอ่างเก็บน้ำห้วยสะแบก

1. ความเป็นมา

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ได้มีหนังสือที่ สร 0107/141416 ลงวันที่ 18 ตุลาคม 2519 ถึงกรมชลประทานเพื่อให้พิจารณาก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยสะแบกตามที่ราษฎรบ้านป่าจี้ยาง ตำบลบุงคำ อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร ได้เสนอขอเพื่อบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำในการเกษตร กรมชลประทานจึงพิจารณาความเหมาะสมในการก่อสร้างซึ่งมีความเป็นไปได้ในเชิงวิศวกรรม จึงได้ศึกษาในชั้นรายละเอียดของโครงการฯ และได้รับการพิจารณาบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2524 – พ.ศ.

2529) และได้รับงบประมาณให้ดำเนินการก่อสร้างในปี 2529 โดยเป็นโครงการชลประทาน ขนาดกลาง (มีปริมาณน้ำเก็บกักและพื้นที่ชลประทานน้อยกว่า 100 ล้านลูกบาศก์เมตร และ 80,000 ไร่ ตามลำดับ) (โครงการชลประทานยโสธร. 2552 : 27)

2. ที่ตั้ง

อ่างเก็บน้ำห้วยสะแบก ตั้งอยู่ที่บ้านป่าซึ้ง ตำบลนุ่งคำ อำเภอลำดวน จังหวัดยโสธร หรือที่พิกัด 48 QVC 668-850 ระวาง 5941 III

3. เส้นทางคมนาคม

ระยะทางจากอำเภอมือจายยโสธร ไปตามถนนหมายเลข 2169 (ยโสธร – อำเภอลำดวน) ระยะทางประมาณ 70 กม. แยกขวาตามทางหมายเลข 212 (อ.ลำดวน – อ.อุบลฯ) ประมาณ 12 กม. ถึงบ้านห้วยสะแบก แยกซ้ายตามถนนลาดยางถึงบ้านนาออก ประมาณ 6 กม. แยกขวาตามถนน รพช. จากบ้านนาออกถึงอ่างเก็บน้ำห้วยสะแบก ประมาณ 6 กม. รวมระยะทางทั้งสิ้น 94 กม.

4. ปีที่ก่อสร้าง

อ่างเก็บน้ำห้วยสะแบก เริ่มก่อสร้างเมื่อปีงบประมาณ 2529 และแล้วเสร็จเมื่อปีงบประมาณ 2536

5. งบประมาณ

อ่างเก็บน้ำห้วยสะแบกใช้งบประมาณก่อสร้าง รวม 174.110 ล้านบาท

6. ข้อมูลและรายละเอียด

6.1 ข้อมูลด้านอุทกวิทยา

6.1.1 พื้นที่รับน้ำฝน (Watershed Area)	49.00	ตารางกิโลเมตร
6.1.2 ฝนตกเฉลี่ย	1,633.00	มิลลิเมตรต่อปี ที่อำเภอลำดวน (2495-2534)
6.1.3 ปริมาณน้ำไหล (Inflow)	20.00	ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี
6.1.4 การระเหยเฉลี่ย	1,602.50	มิลลิเมตร

6.2 ข้อมูลหัวงาน

6.2.1 ทำนบดินเป็นแบบแบ่งโซน (Zone Type)

1) กว้าง	8.00 เมตร
2) ยาว	1,932.00 เมตร
3) สูงสุด	19.00 เมตร

6.2.2 อาคารระบายน้ำ เป็นแบบฝายสันมนล้นค้ำข้าง (Ogee Weir Side Channel Spillway)

1) เส้นทางระบายยาว	40.00 เมตร
2) กว้าง	40.00 เมตร
3) ยาว	275.00 เมตร
4) ระบายน้ำได้	100.00 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที

6.2.3 ท่อระบายน้ำปากคลอง เป็นแบบท่อเหล็ก (Steel Liner)

- 1) ฝังชายเส้นผ่าศูนย์กลาง 0.90 ม. ระบายน้ำได้ 4.95 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที
- 2) ฝังขวาเส้นผ่าศูนย์กลาง 0.50 ม. ระบายน้ำได้ 1.20 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที

6.2.4 บานระบายท้ายท่อระบายน้ำ เป็นแบบ Gate Valve

1) ฝังชาย จำนวน	576	รอบ (ที่ 100%)
2) ฝังขวา จำนวน	65	รอบ (ที่ 100%)

6.3 ข้อมูลการเก็บกักน้ำ

6.3.1 ที่ระดับธรณีที่ +167.000 รทก. ปริมาณน้ำ 0.60 ล้านลูกบาศก์เมตร
พื้นที่ผิวหน้า 500 ไร่

6.3.2 ที่ระดับเก็บกัก +176.000 รทก. ปริมาณน้ำ 26.80 ล้านลูกบาศก์เมตร
พื้นที่ผิวหน้า 4,068 ไร่

6.3.3 ที่ระดับน้ำสูงสุด +177.250 รทก. ปริมาณน้ำ 36.00 ล้านลูกบาศก์
เมตร

6.3.4 ระดับหลังทำนบดิน +179.500 รทก.

6.4 พื้นที่ชลประทาน 12,672 ไร่

6.5 ข้อมูลคลองส่งน้ำ

6.5.1 คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย (LMC)

- 1) ความจุคลอง 4.65592 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ยาว 17+380 กม.
- 2) พื้นที่รับน้ำ 10,821 ไร่ มีคลองส่งน้ำสายซอยและแยกซอย 5 สาย

ตารางที่ 2 รายละเอียดคลองส่งน้ำสายซอยและแยกซอย ของคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย (LMC)

ที่	ชื่อคลอง	จุดแยกที่ กม.	ความจุ (ลบ.ม. วินาที)	ความยาว (กม.)	พื้นที่รับน้ำ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)
1	คลองซอย 1 ขวา	9+086.897	0.21635	2+230	560	22
2	คลองซอย 2 ขวา	11+628.517	0.46595	3+300	1,361	66
3	คลองซอย 1 ขวา	14+610.480	1.11942	7+110	2,698	69
4	คลองแยกซอย 1 ขวา-1 ซ้าย					
	คลองแยกซอย 1	2+162.439	0.46595	1+700	671	41
5	ซ้าย 1 ขวา 1 ซ้าย	0+867.066	0.32947	1+600	799	38
	รวม			15+940	6,089	236

6.5.2 คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา (RMC)

- 1) ความจุ 0.63073 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ยาว 7+600 กม.
- 2) พื้นที่รับน้ำ 1,851 ไร่ มีคลองส่งน้ำสายซอย 2 สาย

ตารางที่ 3 รายละเอียดคลองส่งน้ำสายซอย ของคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา (RMC)

ที่	ชื่อคลอง	จุดแยกที่ กม.	ความจุ (ลบ.ม. วินาที)	ความยาว (กม.)	พื้นที่รับน้ำ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)
1	คลองซอย 1 ขวา	1+797.476	0.1521	1+520	387	15
2	คลองซอย 1 ซ้าย	5+991.976	0.1521	1+400	528	20
	รวม			2+920	915	35

ปัจจุบันการใช้ประโยชน์ในฤดูแล้ง จากอ่างเก็บน้ำห้วยสะแบก มีการปลูกพืชฤดูแล้งเพียง 870 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 6.86 ของพื้นที่ชลประทานทั้งหมด 12,672 ไร่ (โครงการชลประทานยโสธร. 2553 : 5) ซึ่งถือว่าปริมาณน้อย จึงจำเป็นต้องส่งเสริมให้มีการปลูกพืชฤดูแล้งให้มากขึ้น ตามศักยภาพของอ่างเก็บน้ำและเพื่อให้คุ้มค่ากักเก็บปริมาณที่รัฐบาลได้ลงทุนก่อสร้างไว้

แนวทางการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทาน ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริและโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน

การส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทาน ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริและโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน เป็นต้นแบบที่มีแนวทางการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานที่ชัดเจน เกษตรกรมีส่วนร่วมในการดำเนินงานและทั้ง 2 แห่งก็ประสบผลสำเร็จในการดำเนินการมาแล้ว จนได้รับการยอมรับจากกรมชลประทานและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องว่าเป็นสถานที่ที่มีศักยภาพสามารถจะนำแนวทางการดำเนินการนั้นมาเป็นต้นแบบได้และเป็นสถานที่เหมาะสมในการศึกษาวิจัยและดูงาน เพื่อใช้เป็นตัวอย่งในการพัฒนาการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานที่ยั่งยืนได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อ 25 พฤศจิกายน 2525 ณ บ้านนาบกเค้า ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เพื่อเป็นศูนย์ตัวแทนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในการศึกษา ทดลอง วิจัยและพัฒนาในทุก ๆ ด้าน เพื่อยกฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้นและสามารถนำตัวอย่างของการดำเนินการพัฒนา ไปขยายผลสู่พื้นที่อื่น ๆ เป็นเสมือน “พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต” (Living Natural Museum) ที่เกษตรกรหรือประชาชนทั่วไปได้เข้ามาศึกษาหาความรู้และนำความรู้ไปเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับตนเอง รวมทั้งเป็นศูนย์บริการในรูปแบบครบวงจร หรือที่เรียกว่า บริการแบบเบ็ดเสร็จ (One Stop Service)

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้สร้างรูปแบบในการให้ความรู้กับประชาชน ที่ได้เข้าไปศึกษาดูงานและฝึกอบรม โดยได้ดำเนินงานด้านต่าง ๆ ดังนี้ (ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2553 : 5)

1. งานพัฒนาด้านแหล่งน้ำ โดยมีการสร้างแหล่งเก็บกักน้ำ เพื่อส่งไปให้กับภาคเกษตรกรรม ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ฯลฯ
2. งานศึกษาและพัฒนาด้านป่าไม้ มีการส่งเสริมการปลูกป่า เช่น การปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง ปลูกต้นไม้ในใจคนและการปลูกป่าต้นน้ำลำธารหรือปลูกป่าธรรมชาติ ฯลฯ
3. งานศึกษาและพัฒนาด้านปรับปรุงบำรุงดิน โดยอาศัยเทคนิคง่าย ๆ บนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือการใช้หญ้าแฝกเพื่ออนุรักษ์ดิน การปลูกพืชตระกูลถั่ว การใช้ปุ๋ยหมักและการใช้ปุ๋ยพืชสด ฯลฯ
4. งานส่งเสริมและพัฒนาด้านเกษตรกรรม ใช้รูปแบบเกษตรผสมผสานที่ประยุกต์มาจากเกษตรทฤษฎีใหม่ ช่วยเพิ่มผลผลิตและสร้างรายได้มากขึ้น และจัดฝึกอบรมให้กับเกษตรกรในหลักสูตรต่าง ๆ เช่น การเพาะเห็ด การปลูกยางพารา พืชสวน ฯลฯ
5. งานศึกษาและพัฒนาด้านปศุสัตว์ โดยเฉพาะ “สามค้ำหัจจรรย” คือ โคกทาจิระภูพาน สุกรภูพาน และไก่ดำภูพาน นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงกวางรูซ่า วัวนม ฯลฯ
6. งานศึกษาและพัฒนาด้านประมง มีการทดลอง วิจัย การอบรม เกี่ยวกับการเลี้ยงปลาในบ่อแบบต่าง ๆ การขยายพันธุ์ปลา การแปลงเพศปลานิล ฯลฯ
7. งานส่งเสริมและพัฒนาด้านสาธารณสุข ได้มีอบรมการนวดเพื่อสุขภาพ

มีการรวบรวมสมุนไพรพื้นบ้านกว่า 280 ชนิด เพื่อศึกษาและฝึกอบรมให้กับเกษตรกร นำไปใช้ประโยชน์และผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ เช่น ยาต้ม ยาหมอม ยาหอม น้ำมันไพล ลูกประคบ ฯลฯ

8. งานส่งเสริมอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นรูปแบบการฝึกอบรมและส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพนอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรม โดยนำวัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาแปรรูป เช่น การทำสบู่ การทอผ้า การทำกระเป่า การทำวุ้นเส้นจากถั่วเขียว การทำน้ำสมุนไพรต่าง ๆ ฯลฯ

2. โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน เป็นส่วนหนึ่งในหลายแห่งของการพัฒนาแหล่งน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้เลือกไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 เพื่อจัดปัญหาความแห้งแล้งและอุทกภัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้บรรเทาเบาบางลง

ลำน้ำอูนเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำสงคราม มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาภูพาน ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ไหลผ่านที่ราบสูงเป็นป่าและมีที่ราบริมฝั่งเป็นบางตอนไปลงแม่น้ำสงคราม อำเภอสรีสงคราม และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ตัวลำน้ำอูนมีความยาว 295 กิโลเมตร

ตัวเขื่อนและห้วยงานของโครงการฯ น้ำอูน ตั้งอยู่ ณ บ้านหนองบัว ตำบลแร่ อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 680 กิโลเมตร อ่างเก็บน้ำมีความจุ 520 ล้านลูกบาศก์เมตร เริ่มเก็บน้ำตั้งแต่ วันที่ 21 มิถุนายน 2516

ระบบส่งน้ำ ประกอบด้วยคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั้งซ้าย ฝั้งขวา ความยาว 73.740 กิโลเมตร คลองซอยและคลองแยกซอย 83 สาย ความยาว 251.595 กิโลเมตรรวมความยาว 325.335 กิโลเมตร ส่งน้ำให้กับพื้นที่เพาะปลูกในฤดูฝนส่งน้ำแบบเสริมน้ำฝนพื้นที่ 185,800 ไร่ และในฤดูแล้งพื้นที่ 63,000 ไร่ ประชากรประมาณ 29,361 ครอบครัว

โครงการฯ น้ำอูน มีวัตถุประสงค์ในการก่อสร้าง 3 ประการ คือ

1. เก็บกักน้ำและเป็นแหล่งประมงน้ำจืด
2. ส่งน้ำช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูก เพื่อให้สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี
3. บรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำอูนและลำห้วยปลาหางกับตอนล่างของแม่น้ำสงคราม

สงคราม

เพื่อให้กระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูกอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด จึงได้มีการจัดรูปที่ดินตามพระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในพื้นที่ประมาณ 168,270 ไร่ และจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน รวม 792 กลุ่ม สมาชิก 29,361 ราย กลุ่มผู้ใช้น้ำเหล่านี้ได้แก่

เกษตรกรผู้เป็นเจ้าของที่ดินที่รับน้ำจากคูส่งน้ำสายเดียวกัน หรือเรียกว่า 1 แฉกส่งน้ำ มีสมาชิกประมาณ 10-15 ราย ทั้งนี้เพื่อบำรุงรักษาคูส่งน้ำ อาคารส่งน้ำในระดับแปลงนา ตลอดจนถนนทางลำเลียงผลผลิตช่วยให้การกระจายน้ำเป็นไปอย่างทั่วถึง และต่อมาปี พ.ศ. 2532 ได้ทำการจัดตั้งกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานขึ้นเพื่อให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในด้านการจัดสรรน้ำและการบำรุงรักษาคูส่งน้ำในระดับแปลงนา โดยพิจารณารวมกลุ่มผู้ใช้น้ำที่มีอยู่เดิมและรับน้ำจากคลองส่งน้ำสายเดียวกันให้เป็นกลุ่มที่ใหญ่ขึ้น จำนวน 26 กลุ่ม พร้อมกันนั้นกลุ่มบริหารการใช้น้ำบางกลุ่มที่เห็นความสำคัญของการรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ผู้ใช้น้ำ จำนวน 3 สหกรณ์ ด้วยกัน

การพัฒนาด้านการเกษตรในปี พ.ศ. 2521 กรมชลประทานได้พิจารณาเห็นว่าควรจะนำน้ำที่มีของอ่างฯน้ำอูน ไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและได้ผลมากที่สุด จึงได้เริ่มวางโครงการพัฒนาการเกษตรชลประทานในระดับแปลงนาขึ้น โดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐอเมริกา ภายใต้ชื่อ โครงการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานในบริเวณโครงการฯน้ำอูน โดยมีหน่วยงานราชการต่าง ๆ ร่วมปฏิบัติงาน 8 กรม 4 กระทรวง วัตถุประสงค์เพื่อให้เกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิตจากการใช้น้ำชลประทาน ซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดรูปที่ดินในระดับแปลงนา การถ่ายทอดวิทยาการต่าง ๆ การจัดระบบการทำฟาร์ม การฝึกอบรมเกษตรกรผู้ใช้น้ำ การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ การจัดตั้งหน่วยเฉพาะกิจเพื่อปฏิบัติการภารกิจพิเศษที่ไม่อยู่ในขีดความสามารถของหน่วยงานราชการปกติและมีการพัฒนาด้านเกษตรชลประทานในระดับแปลงนา เป็นต้น

โครงการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานฯ น้ำอูน ได้สิ้นสุดเมื่อวันที่ 30 กันยายน 2528 แต่กิจกรรมพัฒนาพืชอุตสาหกรรมยังคงดำเนินต่อไป โดยใช้ชื่อว่า “โครงการพัฒนาเกษตรอุตสาหกรรมในบริเวณโครงการชลประทานน้ำอูน” ซึ่งจะมีอายุการดำเนินงาน 5 ปี และได้รับการอนุมัติในขั้นสุดท้ายโดยคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2529 ในฐานะโครงการเปิดใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. ปรับระบบการจัดสรรน้ำชลประทานให้สามารถเปลี่ยนแผนการเพาะปลูกเดิมจาก “ข้าวนาปีอายุยาว – พืชฤดูแล้งทั่วไป” ให้เป็น “ข้าวนาปีอายุสั้น - พืชอุตสาหกรรม”
2. ศึกษาและทดสอบผลิตพืชอุตสาหกรรมเฉพาะอย่างให้ได้ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคมสำหรับป้อนให้แก่ภาคเอกชน
3. กระจายผลผลิตโดยมีพืชหลายชนิดที่ภาคเอกชนพร้อมทั้งลงทุนให้เกษตรกรได้ตัดสินใจเลือกตามความเหมาะสมตามขีดความสามารถ พืชเหล่านี้มีทั้งประเภท

ลงทุนหนักรายได้สูง และประเภทลงทุนเบากำไรน้อย ตลอดจนการผลิตแบบไร่สวนผสม เช่น ร่องสวน ซึ่งสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งผลิตพืชผักเพื่อขายได้ตลอดปี

ปัจจุบันพื้นที่เพาะปลูกพืชฤดูแล้งของโครงการฯ น้ำอูน เกษตรกรส่วนมากจะปลูกพืชอุตสาหกรรมที่ภาคเอกชนมาส่งเสริมในบริเวณพื้นที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษา น้ำอูน ซึ่งมีภาคเอกชนที่เข้ามาลงทุนส่งเสริมให้ปลูกพืช 3 ประเภท คือ

1. พืชเพื่อบริโภคเอง เช่น แคนตาลูป แตงโม พักทอง ข้าวโพดหวาน แตงร้าน ถั่วลิสง พริกสด และพืชผักอื่น
2. พืชเพื่อส่งโรงงานแปรรูป เช่น มะเขือเทศส่งโรงงาน มันฝรั่ง
3. พืชเพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์ เช่น เมล็ดพันธุ์แตงโม แคนตาลูป มะเขือเทศ พริกหวาน ดอกไม้ ข้าวโพด แตงกวา มะเขือม่วง พักทอง

ภาคเอกชนบางบริษัทฯ ได้ก่อสร้างอาคารที่ทำการโรงเก็บผลผลิต เพื่อให้เกษตรกรของโครงการที่เข้าร่วมติดต่อประสานงานได้โดยตรง

เกษตรกรของโครงการฯ น้ำอูน สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่

1. กลุ่มเกษตรกรที่คิดปลูกเองและขายเองในตลาดท้องถิ่นหรือมีพ่อค้ามารับซื้อเพื่อไปขายที่อื่น ซึ่งมีมูลค่าผลผลิตเฉลี่ย 19,000 บาทต่อไร่
2. กลุ่มเกษตรกรที่ลงทุนกับภาครัฐบาลที่เข้ามาส่งเสริม โดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสกลนครและส่วนราชการอื่น ซึ่งมีมูลค่าผลผลิตเฉลี่ย 6,600 บาทต่อไร่
3. กลุ่มเกษตรกรที่ลงทุนกับภาคเอกชนที่เข้ามาส่งเสริมการเพาะปลูกพืชอุตสาหกรรมตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งมีมูลค่าผลผลิตเฉลี่ยระหว่าง 20,000-130,000 บาทต่อไร่

พร้อมกันนั้น โครงการฯ น้ำอูน ได้จัดให้มีการประชุมคณะกรรมการจัดการชลประทาน เพื่อวางแผนการส่งน้ำและแผนการผลิตระหว่างภาครัฐบาลและภาคเอกชนในช่วงเดือนสิงหาคมหรือเดือนกันยายนของทุกปี เพื่อสนับสนุนการจัดสรรน้ำชลประทานให้แก่เกษตรกรที่ปลูกพืชอุตสาหกรรม เป็นการเพิ่มรายได้ของเกษตรกรในโครงการฯ ให้สูงขึ้นและสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการให้ภาคเอกชนมีบทบาทมากขึ้น (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน. 2553 : 2)

จากการศึกษาแนวทางการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริและโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน พบว่าแนวทางการดำเนินงานของหน่วยงานทั้ง 2 แห่งนี้ เป็นแนวทางเกี่ยวกับการส่งเสริมการใช้ประโยชน์ จากโครงการ

ชลประทานในเขตจังหวัดสกลนคร โดยประชาชนมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงสามารถนำแนวทางและกิจกรรมต่างๆมา ศึกษาและทดลองใช้ให้เหมาะสมกับ โครงการชลประทานในเขตจังหวัด โยโสธรได้ต่อไป

การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดโยโสธร

การใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดโยโสธร ยังไม่มีรูปแบบ และแนวทางที่เหมาะสม จะเห็นได้จากที่มีการปลูกพืชฤดูแล้งน้อยมากดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงต้องมีการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างรูปแบบที่มีประสิทธิภาพและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง โดยส่งเสริมให้ประชาชนชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. การพัฒนาแบบ

การที่จะพัฒนาแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานใน ฤดูแล้ง จังหวัดโยโสธร นั้น จำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาวิจัยแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ ประเภท ของรูปแบบ การสร้างรูปแบบ การพัฒนาแบบ การทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบและ คุณสมบัติที่ดีของรูปแบบ เพื่อจะได้สร้างและพัฒนาแบบให้ถูกต้องเหมาะสมกับพื้นที่ต่อไป

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

บุญชม ศรีสะอาด (2545 : 104-106) ให้ความหมายรูปแบบว่าเป็น โครงสร้างที่ แสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่มีในปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือในระบบต่างๆ

สุบรรณ พัทธวิสาส และชัยวัฒน์ ปัญญาพงษ์ (2522 : 6) ได้ให้ความหมายของ รูปแบบไว้ว่า รูปแบบย่อที่เลียนแบบความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดย มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยจัดระบบความคิดในเรื่องนั้นให้ง่ายขึ้นและเป็นระเบียบ สามารถเข้าใจ ลักษณะสำคัญของปรากฏการณ์นั้นได้

راج (Raj. 1996 : 241) ได้ให้ความหมายของคำว่า รูปแบบ (Model) ไว้

2 ความหมาย ดังนี้

1. รูปแบบ คือ รุย่อของความจริงของปรากฏการณ์ ซึ่งแสดงด้วยข้อความ จำนวน หรือภาพ โดยการลดทอนเวลา ความพอเหมาะและกาลเทศะ ทำให้เข้าใจความจริง ของปรากฏการณ์ได้ดียิ่งขึ้น

2. รูปแบบ คือ ตัวแทนของการใช้แนวคิดของโปรแกรมที่กำหนดเฉพาะจำลองของสภาพความเป็นจริงที่สร้างขึ้นจากการลดทอนเวลาและเทศะ พิจารณาว่ามีสิ่งใดบ้างที่จะต้องนำมาศึกษาเพื่อใช้แทนความคิดหรือปรากฏการณ์ใด ปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของรูปแบบนั้น ๆ

1.2 ประเภทของรูปแบบ

อำนาจ เถาตระกูล (2550 : 76) กล่าวถึงรูปแบบตามความคิดของสไตเนอร์ (Steiner. 1988 : 108) และรูปแบบตามแนวคิดของ คีฟ (Keeves. 1988 : 47) ไว้ ดังนี้

รูปแบบตามความคิดของสไตเนอร์ (Steiner. 1988 : 108) แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. รูปแบบเชิงปฏิบัติ (Practical Model) เป็นการประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม รูปแบบประเภทนี้เป็นแบบจำลองทางกายภาพ เช่น แบบจำลองรถยนต์เครื่องบินภาพจำลอง

2. รูปแบบเชิงทฤษฎี (Theoretical Model) เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นจากกรอบความคิดที่มีทฤษฎีเป็นพื้นฐาน ตัวทฤษฎีเองไม่ใช่รูปแบบหรือแบบจำลองเป็นตัวช่วยให้เกิดรูปแบบที่มีโครงสร้างต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กัน

รูปแบบตามแนวคิดของ คีฟ (Keeves. 1988 : 47) แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. รูปแบบคล้าย (Analogue Model) คือ เป็นรูปแบบที่มีความสัมพันธ์กับแบบจำลอง มักเป็นรูปแบบที่ใช้ในการบรรยายวิทยาศาสตร์กายภาพ เป็นรูปแบบที่นำไปใช้อุปมากับสิ่งอื่นได้ เช่น รูปแบบจำลองระบบสุริยะที่เกิดขึ้นจริง

2. รูปแบบที่อธิบายความหมายหรือให้ความหมาย (Semantic Model) คือ เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาในการบรรยายของลักษณะรูปแบบ รูปแบบชนิดนี้จะช่วยใช้วิธีการอุปมาในการพิจารณาด้วยภาษามากกว่าที่จะใช้วิธีอุปมาในการพิจารณาด้วยโครงสร้างกายภาพ

3. รูปแบบที่มีลักษณะเป็นแผนภูมิ แบบแผนหรือ โครงการ (Schematic Models)

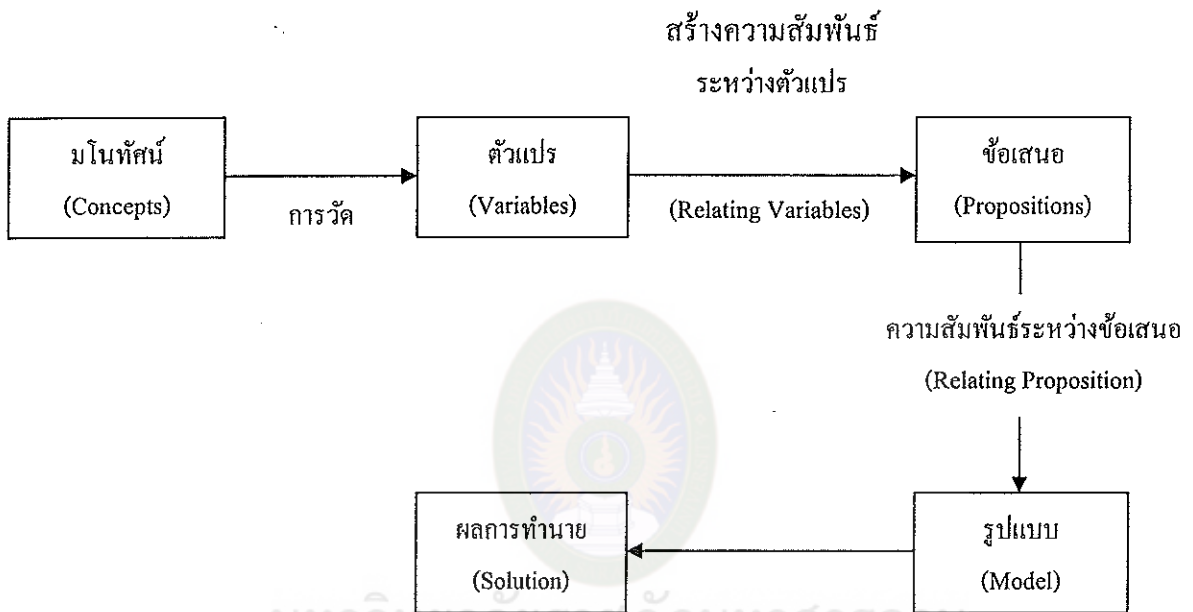
4. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Models) เป็นรูปแบบที่กำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในรูปสมการหรือฟังก์ชันทางคณิตศาสตร์

5) รูปแบบเชิงเหตุผล (Causal Models) คือ รูปแบบที่มีโครงสร้างเป็นสมการเชิงเส้นที่ประกอบด้วยตัวแปรสัมพันธ์กันเป็นเหตุและผล มีการทดสอบสมมติฐานผลของรูปแบบ

1.3 การสร้างรูปแบบ

การสร้างรูปแบบ คือ การกำหนดมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบเพื่อชี้ให้เห็นว่า รูปแบบเสนออะไร เสนออย่างไร เพื่อให้ได้อะไร และสิ่งที่ได้นั้นอธิบายปรากฏการณ์อะไร และนำไปสู่ข้อค้นพบอะไรใหม่ ๆ ขั้นตอนการสร้างรูปแบบเขียนเป็นแผนภาพ (Steiner. 1990 : 108 ; Keeve. 1988 : 49) ได้ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 ขั้นตอนการสร้างรูปแบบ

2. วิธีการวิจัยโดยใช้รูปแบบ

บุญชม ศรีสะอาดและมนตรี อนันต์รักษ์ (2549 : 2-7) ได้กล่าวว่า การวิจัยโดยใช้รูปแบบจำแนกออกเป็น 2 ขั้นตอน ขั้นตอนแรกเป็นการสร้างหรือพัฒนารูปแบบ ขั้นตอนที่ 2 เป็นการทดสอบความเที่ยงตรง (Validity) ของรูปแบบ ดังนี้

2.1 การสร้างหรือพัฒนารูปแบบ

ผู้วิจัยจะสร้างหรือพัฒนารูปแบบขึ้นมาก่อน เป็นรูปแบบตามสมมุติฐาน โดยการศึกษาค้นคว้าทฤษฎี แนวความคิด รูปแบบ ที่มีผู้พัฒนาไว้แล้วในเรื่องเดียวกัน หรือเรื่องอื่น และผลการศึกษาหรือวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดองค์ประกอบหรือตัวแปร

ต่าง ๆ ภายในรูปแบบ รวมทั้งลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ หรือตัวแปรเหล่านั้น หรือลำดับก่อนหลังของแต่ละองค์ประกอบในรูปแบบในการพัฒนารูปแบบนั้น จะต้องใช้หลักของเหตุผลเป็นรากฐานสำคัญ และการศึกษาค้นคว้ามากจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบอย่างยิ่ง ผู้วิจัยอาจคิด โครงสร้างของรูปแบบขึ้นมาก่อน แล้วปรับปรุง โดยอาศัยข้อเสนอแนะจากการศึกษาค้นคว้าทฤษฎีแนวความคิด รูปแบบ หรือผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง หรือทำการศึกษารายละเอียดขององค์ประกอบย่อยหรือตัวแปรแต่ละตัว แล้วคัดเลือกองค์ประกอบย่อยหรือตัวแปรที่สำคัญประกอบกันขึ้นเป็น โครงสร้างของรูปแบบก็ได้

2.2 การทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ

หลังจากที่ได้พัฒนารูปแบบในขั้นแรกแล้ว จำเป็นที่จะต้องทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ ดังกล่าว เพราะรูปแบบที่พัฒนาขึ้นนั้นถึงแม้ว่าจะพัฒนาโดยมีรากฐานจากทฤษฎีแนวความคิดรูปแบบของผู้อื่น และผลการวิจัยที่ผ่านมา แต่ก็ยังเป็นเพียงรูปแบบตามสมมุติฐาน ซึ่งจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลในสถานการณ์จริง หรือทำการทดลองนำไปใช้ในสถานการณ์จริง เพื่อทดสอบดูว่าเหมาะสมหรือไม่เป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพตามที่มุ่งหวังหรือไม่ (ในขั้นนี้บางครั้งจึงใช้คำว่า การทดสอบประสิทธิภาพของรูปแบบ)

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในสถานการณ์จริง หรือทดลองใช้รูปแบบที่พัฒนาในสถานการณ์จริงจะช่วยให้ทราบอิทธิพลหรือความสำเร็จขององค์ประกอบย่อยหรือตัวแปรต่าง ๆ ในรูปแบบอิทธิพลหรือความสำคัญของกลุ่มองค์ประกอบหรือกลุ่มตัวแปรในรูปแบบ ผู้วิจัยอาจปรับปรุงรูปแบบใหม่โดยตัดองค์ประกอบหรือตัวแปรที่พบว่ามีอิทธิพลหรือความสำคัญน้อยออกจากรูปแบบของตน ซึ่งจะทำให้รูปแบบเหมาะสมยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า วิธีการวิจัยโดยใช้รูปแบบ แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ขั้นตอนแรกเป็นการสร้างหรือพัฒนารูปแบบ ขั้นที่ 2 เป็นการทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ ผู้วิจัยต้องศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของรูปแบบหรือตัวแปรตามลำดับก่อนหลัง โดยศึกษาค้นคว้าทฤษฎีแนวคิดซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดองค์ประกอบหรือตัวแปรต่าง ๆ ของรูปแบบในการพัฒนารูปแบบนั้นจะต้องใช้หลักของเหตุผลเป็นรากฐานสำคัญ หรือทำการศึกษารายละเอียดขององค์ประกอบย่อยหรือตัวแปรแต่ละตัวแปร แล้วคัดเลือกตัวประกอบย่อยหรือตัวแปรที่สำคัญประกอบเป็น โครงสร้างของรูปแบบ หลังจากได้รูปแบบขั้นแรกแล้ว ต้องทำการทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ เพราะรูปแบบที่สร้างขึ้นเป็นเพียงสมมุติฐาน ซึ่งจำเป็นต้องรวบรวมข้อมูลจากสถานการณ์จริง หรือทำการทดลองใช้ในสถานการณ์จริงเพื่อทดสอบความเหมาะสมหรือไม่ และเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพหรือไม่ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำ

หลักการสร้างหรือพัฒนารูปแบบไปเป็นแนวทางในการสร้างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร ที่เน้นผู้ใช้ประโยชน์เป็นสำคัญ

2.3 คุณสมบัติที่ดีของรูปแบบ

เรวดี อาษานาม (2547 : 7) กล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีของรูปแบบตามแนวคิดของ บิทเทิล (Bittle. 1978 : 814) ไว้ดังนี้

1. สามารถเข้าใจง่าย (Elegant) มีโครงสร้างที่สามารถเข้าใจได้ง่าย
2. สมเหตุสมผล (Valid) องค์กรประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ มีเหตุผลและมีหลักการ และสามารถอธิบายได้
3. มีความสัมพันธ์กัน (Relevant) องค์ประกอบของโครงสร้างมีความสัมพันธ์กัน
4. มีพลัง (Powerful) หรือมีประสิทธิภาพ
5. สามารถนำไปใช้ได้ (Usable)

สรุปได้ว่าคุณสมบัติที่ดีของรูปแบบ คือ ต้องมีโครงสร้างที่เข้าใจง่าย สมเหตุสมผล หลักการสามารถอธิบายได้ มีความสัมพันธ์กัน มีประสิทธิภาพ และสามารถนำไปใช้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

3. การศึกษาข้อมูลด้านสภาพสังคมและเศรษฐกิจ

3.1 ความหมายของสังคม.

เสถียร โกเศศ ให้ความหมายไว้ว่า “มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ ที่มีทั้งหญิงและชาย ตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นประจำเป็นเวลานานพอสมควร พอเรียนรู้และปรับปรุงตนเองแต่ละคนได้และประกอบการทำงานเข้ากันได้ดี มีความสนใจร่วมกันในสิ่งอันเป็นมูลฐานแห่งชีวิต มีการครองชีพ ความปลอดภัยทางร่างกายก็เป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวม มนุษย์ที่รวมกันเป็นคณะตามเงื่อนไขที่กล่าวมานี้ เรียกว่า “สังคม” (Baanjomyut. 2543 : ออนไลน์)

ตามความเห็น ดร. ประสาท หลักศิลา “สังคม คือ การที่มนุษย์พวกหนึ่ง ๆ ที่มีอะไรส่วนใหญ่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน เช่น พืชชนิดดี คุณธรรม ธรรมเนียมประเพณี ได้มาอยู่รวมกันด้วยความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันและมาอยู่ในเขต เดียวกันอย่างถาวร” (Baanjomyut. 2543 : ออนไลน์)

ตามความเห็น John F. Cuber “สังคมอาจให้คำจำกัดความว่า ในฐานะเป็นกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นเวลานานพอที่มีการจัดระเบียบร่วมกันและเห็นว่าพวกเขาแตกต่างไปจากกลุ่มอื่น” (Baanjomut. 2543 : ออนไลน์)

ตามความเห็นของ Gidding “สังคม คือ สมาคม, การจัดระเบียบ, ผลของความสัมพันธ์กันอย่างมีระเบียบที่แต่ละคนได้ก่อตั้งขึ้นร่วมกัน” (Baanjomut. 2543 : ออนไลน์)

ตามความเห็นของ Mores Ginberge “สังคม คือ การรวมกลุ่มของบุคคลที่ก่อตั้งขึ้น โดยการสัมพันธ์อันมั่นคง หรือแบบอย่างแห่งพฤติกรรมที่ทำให้พวกเขาแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นเป็นในรูปของความสัมพันธ์กัน หรือผู้อื่นแตกต่างไปจากพวกเขาในเรื่องของพฤติกรรม” (Baanjomut. 2543 : ออนไลน์)

3.2 ลักษณะทั่วไปของสังคม (General Characteristic of Society).

สังคมเป็นนามธรรม (Abstractness of Society. 2011) สังคมได้แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคม ซึ่งเป็นเพียงชื่อ Reuter กล่าวว่า “สังคมเป็นสิ่ง ไม่มีชีวิต แต่เป็นแนวทางปฏิบัติของสิ่งมีชีวิต คือ วิธีการของการคบหาสมาคมกัน ซึ่งหมายถึง สภาพหรือความสัมพันธ์อันเหมาะสม นั่นคือ สังคมเป็นเพียงนามธรรม” (Baanjomut. 2543 : ออนไลน์)

การพึ่งพาอาศัยกันในสังคม (Interdependence in Society) ในสังคมแต่ละบุคคลต้องพึ่งพาอาศัยกันในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม Maciver. (1882) กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์มนุษยชาติในแง่หนึ่ง คือ ประวัติของความก้าวหน้ำของการจัดระเบียบในการทำงานร่วมกันของแต่ละคนในสังคม เพื่อความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน” (Baanjomut. 2543 : ออนไลน์)

สังคมเกี่ยวข้องกับความเหมือนและความแตกต่างกัน (Society Involves Likeness and Difference) สมาชิกทั้งหมดในสังคมไม่เหมือนกัน ในท้องถิ่นต่าง ๆ พวกเขามีความแตกต่างกัน ดังนั้น สังคมจึงเกี่ยวข้องกับความเหมือนกันและความแตกต่างกัน ตามความเห็นของ Maciver การแสดงออกที่เป็นนามธรรมของพวกแต่ละคนที่ปรากฏชัด คือ ความเหมือนกันและแตกต่างกันทางด้านสังคมวิทยาและจิตวิทยา สรุปเข้าใจง่าย ๆ การพึ่งพาอาศัยกันอันหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น

สังคมมีทั้งการร่วมกันและการขัดแย้งกัน (Society Involves Both Co-operation and Conflict) สังคมไม่ใช่จะมีแต่การร่วมมือกันหรือขัดแย้งกันอย่างใดอย่างหนึ่ง สังคมมีทั้ง 2 อย่างทั้งการร่วมมือกันและการขัดแย้งกันซึ่งจะเห็นได้ชัด มองในฐานะเป็น

พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงในการติดต่อกันและการปรับปรุงตัว Gisbert ให้ข้อสังเกตว่า “การร่วมมือกันเป็นวิธีการอันสำคัญของสังคมมนุษย์ หากปราศจากการร่วมมือกันแล้ว สังคมก็อยู่ไม่ได้ ในมุมกลับกัน มันก็มีการขัดแย้ง เกิดขึ้นในสังคม เมื่อสิ่งที่คนสนใจร่วมกันถูกสกรุดลงอย่างไม่กลมกลืนกัน การขัดแย้ง มีอยู่ในทุกสังคม เพราะทุกคนจะมีชีวิตอยู่ได้ก็ด้วยการต่อสู้เท่านั้น”

3.3 หน้าที่ของสังคม

เมื่อผู้คนได้มาอยู่ร่วมกันเป็นสังคม มีการสัมพันธ์ติดต่อกันแล้ว ย่อมจะมีปัญหาเกิดขึ้น เนื่องจากความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ซึ่งจะก่อความไม่สงบขึ้นในสังคม ดังนั้นสังคมในฐานะเป็นวิธีการแห่งความสัมพันธ์กันของมนุษย์ในสังคมจึงต้องมีภาระหนักดังต่อไปนี้

1. กำหนดระเบียบแบบแผน เพื่อให้ผู้คนในสังคมได้ใช้เป็นวิถีในการดำเนินชีวิตร่วมกัน เช่น กำหนดว่าใครมีตำแหน่งหน้าที่อะไร มีกฎหมายขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะต้องปฏิบัติหรือห้ามมิให้ปฏิบัติ
2. จัดให้มีการอบรมเรียนรู้ระเบียบแบบแผนของสังคม เพื่อให้ผู้คนในสังคมปฏิบัติตนให้ถูกต้องเป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม
3. สร้างวัฒนธรรมและพัฒนาวัฒนธรรมของสังคม ทั้งในด้านที่เป็นวัตถุและวัฒนธรรมมิใช่วัตถุ
4. ผลิตสมาชิกใหม่ ทดแทนสมาชิกเดิมที่ล้มตายไปเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ต่อไป
5. ผลิตแจกแจงสินค้าและบริการ เพื่อสนองความต้องการของคนในสังคม
6. ให้บริการและสวัสดิการแก่สมาชิกในสังคม เช่น บริการทางด้านสุขภาพอนามัย บริการเกี่ยวกับสาธารณูปโภค สวัสดิการในการเลี้ยงดูผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ รวมทั้งการรักษาความปลอดภัย รักษาความสงบภายในและการป้องกันภัยจากภายนอกสังคม
7. การควบคุมสังคม เพื่อให้ผู้คนดำเนินไปตามบรรทัดฐานของสังคมจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข
8. การธำรงไว้ซึ่งความหมายและมูลเหตุจูงใจ คือ การเสริมสร้างให้สมาชิกของสังคมตระหนักถึงคุณค่าแห่งความหมายของการเป็นสมาชิกของสังคม อันเป็น มูลเหตุจูงใจ กระตุ้นให้มวลสมาชิกมีความรับผิดชอบต่อสังคม กล่าวคือ ปลุกฝังให้เขาเหล่านั้นปฏิบัติตน

ในสิ่งที่เห็นประโยชน์สุขของสังคม โดยส่วนรวม มีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่การงานและต่อครอบครัว

3.4 โครงสร้างทางสังคม

ศาสตราจารย์ ดร. ประสาท หลักศิลา(2543) ได้เปรียบเทียบลักษณะโครงสร้างของสังคมมนุษย์ไว้เหมือนกับลักษณะโครงสร้างของบ้านแต่ละหลัง หมายความว่า สังคมมนุษย์แต่ละแห่งย่อมประกอบด้วยผู้คนที่มารวมกลุ่มกันมากมายหลายกลุ่มแต่ละกลุ่มต่างก็มีหน้าที่ที่แตกต่างกัน ทำนองเดียวกัน บ้านแต่ละหลังก็ต้องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ เสา หลังคา ฝา พื้น และอื่น ๆ ไม้แต่ละชิ้นและกระดานแต่ละแผ่นประกอบกันเข้าเป็นส่วนต่าง ๆ ของบ้านแต่ละหลัง เหมือนคนแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของแต่ละกลุ่มลักษณะความสัมพันธ์ต่อกันของไม้แต่ละชิ้น ทำให้เราทราบว่าเป็นฝาหรือเป็นพื้น เช่นเดียวกัน การมารวมของแต่ละคนทำให้เราทราบว่า กลุ่มใดเป็นครอบครัว เป็นโรงเรียน เป็นร้านค้า หรือเป็นวัด ลักษณะความสัมพันธ์ต่อกันของส่วนต่าง ๆ ของบ้านทำให้เรามองเห็นรูป โครงของบ้านแต่ละหลัง ทำนองเดียวกัน โครงสร้างของสังคมมนุษย์แต่ละแห่งย่อมเห็นได้จากลักษณะความสัมพันธ์ต่อกันของกลุ่มต่าง ๆ ที่ประกอบกันเข้าเป็นสังคมมนุษย์ ตามทัศนะของศาสตราจารย์ ดร. ประสาท หลักศิลา โครงสร้างของสังคมมนุษย์ประกอบด้วยส่วนที่สำคัญดังต่อไปนี้ (Baanjomut. 2543 : ออนไลน์)

1. คน (Population) สังคมมนุษย์ใดจะแข็งแรงเพียงไรหรือไม่ขึ้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ถ้าสังคมใดประกอบด้วยประชากรที่มีพอเหมาะสมควรกับทรัพยากรธรรมชาติ มีความขยันขันแข็ง มานะอดทน กระตือรือร้นในการทำงาน มีเหตุผลและมีความรับผิดชอบงานในหน้าที่สูง สังคมนั้นย่อมมีโอกาสที่จะเจริญก้าวหน้าและผู้คนก็จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข

2. กลุ่มคน (Group) ถ้าสังคมใดประกอบด้วยกลุ่มคนที่แต่ละกลุ่มต่างก็มี หน้าที่และรับผิดชอบงานในหน้าที่สูง เช่น กลุ่มนักศึกษาที่พยายามค้นคว้าหาความรู้เพื่อความเจริญงอกงามในด้านต่าง ๆ กลุ่มทางการปกครองทำหน้าที่รับผิดชอบงานในหน้าที่ของตนเป็นอย่างดี ฯลฯ สังคมนั้นย่อมดำรงอยู่เป็นปึกแผ่นและมั่นคงถาวร

3. สถาบันสังคม (Social Institution) ถ้าสังคมใดมีสถาบันหรือมีแบบอย่างการกระทำเพื่อให้ถึงซึ่งจุดหมายอย่างใดอย่างหนึ่งที่ดีและเหมาะสม ที่จะใช้กับสังคมนั้น ย่อมจะนำไปให้สังคมนั้น ๆ ดำเนินสู่จุดหมายปลายทางได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. สถานภาพและบทบาท (Status and Role) ถ้าสังคมใดมีการจัดระเบียบสังคมที่ดีมีระเบียบแบบแผนที่คนในสังคมยึดถือเป็นแนวปฏิบัติที่เหมาะสมและคนแต่ละสถานภาพหรือตำแหน่งปฏิบัติหน้าที่หรือแสดงบทบาทของตนได้ถูกต้องและเหมาะสมกับตำแหน่งของตน สังคมนั้นย่อมก้าวหน้าไปได้รวดเร็วและไม่เกิดปัญหาสังคมขึ้น

ดังนั้น สังคมที่จะเจริญก้าวหน้าขึ้น ต้องมีคนในสังคมมีคุณภาพ กลุ่มคนที่สามัคคี มีความรับผิดชอบในหน้าที่ตำแหน่งของตนและมีการจัดระเบียบที่ดี

3.5 ปัจจัยด้านสังคม (Social Factors)

สังคมจะเป็นหน่วยย่อยของวัฒนธรรม ดังนั้นจึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้บริโภค ตลอดจนเข้าไปมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการณ์การซื้อของผู้บริโภค ปัจจัยด้านสังคมจะประกอบไปด้วยกลุ่มอ้างอิง ครอบครัว บทบาทและสถานะของผู้ซื้อ

1. กลุ่มอ้างอิง (Reference Group)

กลุ่มอ้างอิงจะเป็นกลุ่มที่บุคคลต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งกลุ่มนี้จะมีอิทธิพลต่อทัศนคติ ความคิดเห็นและค่านิยมของผู้เป็นสมาชิกของกลุ่ม กลุ่มอ้างอิงแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ กลุ่มปฐมภูมิ (Primary Groups) และกลุ่มทุติยภูมิ (Secondary Groups)

กลุ่มปฐมภูมิ ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนสนิท และเพื่อนบ้าน ส่วนกลุ่มทุติยภูมิ ได้แก่ เพื่อนร่วมอาชีพ เพื่อนร่วมสถาบัน บุคคลชั้นนำในสังคม นักร้องหรือดาราดาราภาพยนตร์ ที่มีชื่อเสียง เป็นต้น

กลุ่มอ้างอิงจะมีผลต่อบุคคลในกลุ่มทางการเลือกพฤติกรรม การดำเนินชีวิต ทัศนคติและแนวความคิด เนื่องจากบุคคล ต้องการให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มจึงมักปฏิบัติตามและยอมรับความคิดเห็นต่าง ๆ จากกลุ่มอิทธิพล

ดังนั้นควรจะทราบว่ากลุ่มอ้างอิงกลุ่มใดมีอิทธิพลต่อกลุ่มเป้าหมาย และมีอิทธิพลด้านใดบ้างเพื่อนำมาใช้กำหนดกลยุทธ์ต่อไป

2. ครอบครัว (Family)

บุคคลในครอบครัวถือว่ามีอิทธิพลมากที่สุดต่อทัศนคติ ความคิดเห็น และค่านิยมของบุคคล สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการณ์การซื้อของครอบครัว และจะเป็นตัวกำหนดบทบาทการซื้อของบุคคลต่าง ๆ ในครอบครัว เช่น ในการซื้อขนมสำหรับเด็ก เด็กอาจจะมึบทบาทในการเสาะหาขนมขบเคี้ยวที่ตนต้องการ แต่แม่จะเป็นผู้ตัดสินใจว่าควรจะซื้อ

ให้เด็กทานหรือไม่ ดังนั้นนักการตลาดจะต้องทำความเข้าใจถึงบทบาทต่าง ๆ ในการซื้อของครอบครัวเพื่อจะได้กำหนดกลยุทธ์ทางการตลาดที่เหมาะสมต่อไป

3. บทบาทและสถานะ (Roles and Status)

การที่ผู้บริโภคจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นในครอบครัวหรือในที่ทำงาน จะก่อให้เกิด 'บทบาท' ขึ้น คนแต่ละคนจะมีบทบาทต่าง ๆ มากมาย เช่น นางสาวสุดสวย มีบทบาทเป็นลูกสาวของนายสมชายและในขณะเดียวกันนางสาวสุดสวยก็มีบทบาทเป็นผู้จัดการฝ่ายตลาดที่ทำงาน ดังนั้นบทบาทจึงหมายถึงกิจกรรมที่จะต้องทำความคาดหวังของบุคคลใกล้ชิด ในขณะที่เดียวกับบทบาทจะนำมาซึ่งสถานะภาพทางสังคมของบุคคลนั้น ๆ จะเห็นได้ว่ากรณีของนางสาวสุดสวย สถานะการเป็นผู้จัดการฝ่ายการตลาดจะมีสถานะทางสังคมที่ดีกว่าการ เป็นลูกสาวของนายสมชาย ผู้บริโภคมักจะเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ที่แสดงให้เห็นถึงสถานะของตนในสังคม เช่น ผู้บริหารระดับสูงพอใจที่จะใช้บริการของสายการบินที่มีชั้นนักธุรกิจ ถึงแม้จะต้องจ่ายเงินแพงขึ้นก็ตาม

3.6 ความหมายของเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจ (Economy) หมายถึง เศรษฐศาสตร์กระบวนการใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้า บริการจำหน่าย การค้าขาย และเกิดการบริโภคใช้สอยของประชาชนในสังคมนั้น

ระบบเศรษฐกิจประกอบไปด้วยปัจจัยสำคัญ 4 ประการ ได้แก่

1. ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources)
2. แรงงาน (Labor)
3. ทุน (Capital)
4. ผู้ประกอบการ (Entrepreneur)

เศรษฐกิจคือ การกระทำใด ๆ อันก่อให้เกิด การผลิต การจำหน่ายและการบริโภค ซึ่งความหมายในทางเศรษฐกิจจะแตกต่างจากความหมายที่เข้าใจกัน โดยทั่วไปข้างต้นนี้

การผลิต คือการกระทำเพื่อให้เกิดผลที่สามารถตีค่าออกมาเป็นเงินได้ หากการกระทำใด ซึ่งผลของการกระทำแม้จะมีคุณค่ามีประโยชน์แต่ไม่สามารถตีค่าออกมาเป็นเงินได้ การกระทำนั้นในความหมายทางเศรษฐกิจไม่ถือเป็นการผลิต และผลของการกระทำ ก็ไม่เรียกผลผลิต อาจจะเรียกเป็นผลงาน

การจำหน่าย คือการนำผลผลิตไปเสนอต่อผู้ที่มีความต้องการ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การนำผลผลิตไปสู่ตลาด เพื่อให้เกิดการซื้อขายกันขึ้น

การบริโภค คือการจับจ่ายใช้สอยรวมถึงการรับประทานด้วย จะมองเห็นได้ว่า เศรษฐกิจนั้นจะเน้นที่ราคาหรือเงิน ของบางสิ่งถึงแม้จะมีประโยชน์ซึ่งมนุษย์และสิ่งมีชีวิตจะขาดเสียมิได้ เช่น อากาศสำหรับหายใจ แต่เนื่องจากอากาศมีอยู่ทั่วไป ซื้อขายกันไม่ได้ อากาศจึงไม่ถือเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ แต่ถ้ามีคนเอาอากาศนั้นมาบรรจุในภาชนะ เพื่อจำหน่าย อากาศเช่นนั้นก็กลายเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจไป ดังนั้นเมื่อพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจจึงต้องเกี่ยวข้องกับราคาหรือเงินเสมอ

วิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในอดีต

1. สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยกรุงสุโขทัย ด้านการค้าที่สำคัญ คือ ประเทศจีน ซึ่งได้มีการจัดสินค้าลงเรือและสินค้าที่สำคัญได้แก่เครื่องปั้นดินเผา และของป่า ระบบการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก อาชีพที่นิยมคืออาชีพรับราชการ
2. สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้านการค้าที่สำคัญได้แก่ประเทศโปรตุเกส สเปน ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น แต่ก็เป็นการค้ากับทางราชการเสียเป็นส่วนใหญ่ ประชาชนทั่วไปยังคงมีอาชีพทางด้านเกษตร ด้านหัตถกรรม และนิยมเข้ารับราชการ
3. สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยกรุงธนบุรี เป็นยุคที่บ้านเมืองกำลังแตกเป็นก๊ก มีการทำศึกสงคราม ประชาชนต้องหลบหนีภัยสงครามไปอยู่ตามป่าตามเขา
4. สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นถนน ทางรถไฟ ไฟฟ้า ประปา ฯลฯ แต่อาชีพรับราชการยังคงเป็นอาชีพที่นิยมกันอยู่ ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าว รัฐบาลเริ่มส่งเสริมให้มีการผลิตเพื่อส่งออกและติดต่อค้าขายกับต่างประเทศทั่วโลก
5. สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในปัจจุบัน ปัจจุบันได้พัฒนามาสู่การผลิตด้านอุตสาหกรรม การค้า และการบริการมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงทำงานอยู่ในภาคเกษตร สังคมไทยมีขนาดครอบครัวที่เล็กลง คนรุ่นใหม่รับเอาแนวคิดและวัฒนธรรมจากต่างประเทศเข้ามาโดยผ่านสื่อต่าง ๆ

3.7 สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ

คำว่า “เศรษฐกิจ” (Economy) มาจากกรีกว่า “Oikos” แปลว่าบ้าน (House) และ “Nemein” แปลว่า จัดการ (To Manage) ถ้าแปลตามศัพท์ “เศรษฐกิจ” จึงหมายถึง การจัดการครอบครัว (Household Management) คือ มีความชำนาญในการจัดการเรื่องครอบครัว ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “Economy” หรือ เศรษฐกิจ คือ เศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของวิชา เศรษฐศาสตร์การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจ ก็คือการศึกษาถึงวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเศรษฐศาสตร์เป็นสาขาวิชาหนึ่งในวิชาสังคมศาสตร์ศึกษาถึงเรื่องของมนุษย์และเศรษฐกิจควบคู่กันไป การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจจึงเป็นการศึกษาในวิชาเศรษฐศาสตร์นั่นเอง

ในสมัยโบราณมนุษย์มีความเป็นอยู่และดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ประชากรมีจำนวนน้อยทรัพยากรมีจำนวนมากและอุดมสมบูรณ์ ความต้องการส่วนใหญ่เป็นเพียงปัจจัยสี่ที่ประกอบด้วย อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ปัจจัยดังกล่าวคนในครอบครัวผลิตขึ้นใช้เอง แต่ก็อาจจะมีแลกเปลี่ยนกันบ้างระหว่างครอบครัวที่อยู่ในบริเวณที่ใกล้เคียงกัน การแลกเปลี่ยนในระยะเวลารวดเร็ว ๆ เป็นการนำเอาสิ่งของมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งของโดยตรง (Barter System) เช่น เอาไข่มาแลกเปลี่ยนกับเสื้อผ้า เอาเกลือมาแลกข้าว เป็นต้น ปัญหาทางเศรษฐกิจก็มีน้อยส่วนใหญ่เป็นเพียงปัญหาเศรษฐกิจภายในครอบครัว

ต่อมาเมื่อสังคมขยายตัว ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ความต้องการของประชากรเริ่มเปลี่ยนจากความต้องการเพียงปัจจัยสี่มาเป็นความต้องการที่มีไม่จำกัดจำนวนและไม่สิ้นสุด (Unlimited Wants) ความต้องการเหล่านี้ได้แก่ ความต้องการสิ่งที่เป็นแก่การดำรงชีพและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยแห่งความเจริญของสังคม เช่น ความต้องการตู้เย็น ทีวี ไอที เครื่องปรับอากาศ เครื่องซักผ้า รถยนต์ การบริการสถานพักผ่อนหย่อนใจ ตลอดจนการบันเทิงต่าง ๆ เป็นต้น แต่ความต้องการชนิดต่าง ๆ นี้ ประชาชนไม่ได้รับการบำบัดเสมอไป ทุกสังคมมนุษย์ประสบการขาดแคลนสิ่งที่ต้องการมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะทรัพยากรในโลกนี้มีจำนวนจำกัด และกระจายอยู่ในประเทศต่าง ๆ ไม่เท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่าประชาชนในสมัยปัจจุบันมีความสามารถที่จะนำเอาทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นตามความเจริญก้าวหน้าทางเทคนิคและวิทยาการด้านต่าง ๆ แต่สังคมของมนุษย์ยังมีความเจริญมากขึ้นเท่าใด ความต้องการสิ่งของและบริการใหม่ ๆ ก็ยิ่งขยายตัวมากขึ้นเท่านั้น ทรัพยากรต่าง ๆ จึงเกิดการหายาก (Scarcity) ขึ้นในระบบเศรษฐกิจนั้น ๆ จากพฤติกรรมดังกล่าวมานี้ จึงจำเป็นต้องศึกษาถึง

กรรมวิธีในการสรรทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดหรือทรัพยากรที่หายากให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ และสังคมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

มนุษย์ทุกคนในสังคมมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิด จะเห็นได้จากชีวิตประจำวันของมนุษย์ทุกเพศ ทุกวัย เริ่มตั้งแต่ตื่นนอนตอนเช้า ก็จะต้องมีเรื่องที่ต้องคิด ต้องทำ และต้องพิจารณาตัดสินใจอยู่ตลอดเวลา เช่น ตื่นเช้า แต่งตัวออกจากบ้านไปทำงาน ปัญหาเริ่มจากการเดินทาง แล้วก็เรื่องอาหาร การตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องอาหาร ซึ่งมีทั้งเรื่องของความพอใจและงบประมาณ รวมทั้งประโยชน์ที่จะต้องพิจารณาร่วมด้วย เพื่อให้ได้รับความพอใจสูงสุดภายใต้วงเงิน หรือรายได้ที่มีอยู่อย่างจำกัด ถ้าหัวหน้าครอบครัวสามารถทำงานหารายได้มาสู่ครอบครัวได้มากและสม่ำเสมอไม่มีหนี้สิน และมีเงินเหลือเก็บสะสมอีก คนในครอบครัวมีการกินดีอยู่ดี เรียกว่าครอบครัวมีภาวะเศรษฐกิจดี ชุมชนเศรษฐกิจดี สังคมเศรษฐกิจดี ส่วนในภาวะเศรษฐกิจของประเทศนั้น วัดได้จากความเป็นอยู่และมาตรฐานการครองชีพของประชาชนในประเทศ โดยวัดจากรายได้หลังหักภาษีแล้ว (Disposable) ประชาชนภายในประเทศมีความเป็นอยู่ดี มีสินค้าและบริการใช้อย่างเพียงพอ ประชาชนส่วนใหญ่มีงานทำ มีรายได้สูง เพียงพอที่จะใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็น และเหลือเก็บออมได้บ้าง ไม่มีปัญหาการว่างงาน การขาดดุลการค้า และดุลการชำระเงินระหว่างประเทศ เรียกว่าเป็นประเทศที่มีภาวะเศรษฐกิจดี จะเห็นได้ว่าชีวิตของทุก ๆ คนในสังคมอยู่ตามกลางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัว ครอบครัว ที่อาศัยในสังคมจึงหลีกเลี่ยงเศรษฐกิจไม่ได้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ประกอบการทำการวิจัยเพียงบางส่วน แต่การสร้างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร นั้น ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบรูปแบบการส่งเสริมขึ้นมาก่อน เพื่อให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้ได้รับผลกระทบ เป็นผู้เลือกแนวทางที่ต้องการแล้วจึงทำการวิจัย นำไปทดลองใช้และประเมินผลต่อไป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกัน คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการมีส่วนร่วม (Participation) มาใช้ในกระบวนการดำเนินการวิจัย ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ เป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการ การติดตามผล จนถึงขั้น

ประเมินผล การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นวิธีการที่เหมาะสมสำหรับโครงการวิจัยประเภทประยุกต์ ที่ให้ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและรู้ทางแก้ไขปัญหา ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนาารมณ์ที่จะแก้ไขปัญหานั้น กระบวนการวิจัยดำเนินไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัยเพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสังเคราะห์ข้อสรุปมีลักษณะเชิงวิภาษวิธี (Dialectic) ชาวบ้านค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชาวบ้านค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตัวเอง ด้วยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ ข้อมูลที่ได้มีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านของชาวบ้าน ตลอดจนนิสัยใจคอ ความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตของเขาอย่างไรก็ตามข้อมูลเหล่านี้ อาจไม่นำไปสู่การปฏิบัติโดยตรงก็ได้ (สุภางค์ จันทวานิช. 2543 : 67 – 69)

1. ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการไว้ ดังนี้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง การศึกษาค้นคว้าหรือการวิจัยที่มุ่งแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติงานที่กำลังดำเนินอยู่ของผู้วิจัยเอง แต่ความรู้หรือผลการวิจัยที่ได้จะอยู่เฉพาะในวงแคบ ไม่สามารถนำไปสรุปอ้างอิงกับกลุ่มตัวอย่างอื่น (ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ. 2524 : 12)

แมกเคอร์เนน (Mc Kernan. 1996 : 5) ได้สรุปความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่ามีสาระสำคัญ 2 เรื่อง คือ

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ (Inquiry) อย่างเป็นระบบ และใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์อย่างเคร่งครัด

2. ผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยได้สะท้อนความคิดที่แสดงถึงความเป็นเจ้าของของกระบวนการดำเนินงานและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

กิตติพร ปัญญาภิญา โยผล (2541 : 9) ได้สรุปว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง การศึกษาค้นคว้าเพื่อหาวิธีการแก้ปัญหา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เพื่อพัฒนาคุณภาพของงานที่ตนกำลังปฏิบัติอยู่ และขณะเดียวกันสร้างความเข้าใจถึงสภาพและกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยผ่านกระบวนการของวงจรแบบบันไดเวียน ข้อมูลที่รวบรวมได้ระหว่างดำเนินงานเป็นหลักฐานของการปรับแก้ไขในขั้นถัดไป

ชาติรี มณี โกศล (2539 : 24) ได้สรุปความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่าเป็นการศึกษารวบรวมและหรือการแสวงหาข้อเท็จจริงโดยขั้นตอนกระบวนการทาง

วิทยาศาสตร์ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อสรุปอันนำไปสู่การแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ ทั้งในด้านประสิทธิภาพและประสิทธิผลในขอบข่ายที่รับผิดชอบ โดยผู้วิจัยสามารถดำเนินการได้หลาย ๆ ครั้ง จนกระทั่งผลการปฏิบัติงานนั้นบรรลุจุดประสงค์หรือแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ได้สำเร็จ วิธีการนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติงานในสาขาต่าง ๆ ได้ เช่น การศึกษา และสังคมวิทยา เป็นต้น

ไชยรัตน์ ปรานี (2545 : 172) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง รูปแบบของการศึกษาค้นคว้า โดยผู้ที่ปฏิบัติงานในสถานการณ์นั้น ๆ เป็นผู้ดำเนินการแก้ปัญหา การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล และนำผลการศึกษาไปใช้ปรับปรุงและพัฒนางานที่ปฏิบัติอยู่ให้ดีขึ้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวมีลักษณะเป็นบันไดเวียน สามารถดำเนินการได้หลายครั้ง จนกว่าได้ผลหรือมีคุณภาพเป็นที่พอใจ สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น เมื่อพิจารณาจากความหมายต่าง ๆ และผลสรุปของความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ สามารถสรุปความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้ ดังนี้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการศึกษาค้นคว้า โดยทั้งผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัย (ชาวบ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง) ได้เข้ามาร่วมกันดำเนินการวิจัยในสถานการณ์ที่กำลังปฏิบัติงานกันอยู่จริง ตั้งแต่การทำความเข้าใจกับปัญหา การหาแนวทางแก้ปัญหาคำเนินการแก้ปัญหา การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการนำผลการศึกษาค้นคว้าไปใช้ปรับปรุงและพัฒนางานที่กำลังปฏิบัติอยู่ให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้นต่อไป ซึ่งกระบวนการในการดำเนินการครั้งนี้ มีลักษณะเป็นวงจรหรือบันไดเวียน กล่าวคือ สามารถดำเนินการซ้ำได้หลายครั้ง จนกว่าจะได้ผลงานที่มีคุณภาพ

2. ธรรมชาติของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ซูเบอร์ สเคอร์ริท (Zuber-Skerrit. 1992 : 11) ได้สรุปถึงธรรมชาติของการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัย (Research) กับการปฏิบัติ (Action) หรือระหว่างทฤษฎี (Theory) กับการปฏิบัติ (Practice) ซึ่งยอมรับว่ามีลักษณะสองประการที่เปรียบเหมือนกับด้านทั้งสองของเหรียญ การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการสะท้อนถึงลักษณะเชิงวิภาษวิธีประสบการณ์ในการปฏิบัติ อาจเป็นพื้นฐานของการวิจัยทางการศึกษาและการวิจัยอาจให้ข้อมูลที่นำไปสู่การปฏิบัติเช่นกัน ความรู้ทางวิชาการเป็นเรื่องของแนวคิด ซึ่งเป็นด้านหนึ่งที่สามารถทำให้เกิดความรู้ที่กว้างขวางขึ้น และประสบการณ์ในการปฏิบัติ ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งก็เป็นกิจกรรมที่นำไปปรับปรุงการปฏิบัติ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory)

กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้น ผู้ที่นำเสนอแนวคิดเป็นคนแรก คือ เลวิน (Lewin, 1947) และต่อมาก็ได้มีผู้พัฒนามาเรื่อย ๆ โดยสรุปแล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการมีลักษณะเป็นวงจรเกลียวสว่าน (Spiral of Cycles) ของการปฏิบัติและการวิจัย ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 4 ประการ คือ วางแผน (Plan) ปฏิบัติ (Act) สังเกต (Observe) และสะท้อน (Reflect) การวางแผนนั้นรวมทั้งการวิเคราะห์ปัญหาและแผนปฏิบัติการด้วย การปฏิบัตินั้นหมายถึง การนำแผนไปปฏิบัติ สำหรับการสังเกตจะรวมถึงการประเมินผลการปฏิบัติด้วยวิธีการที่เหมาะสม ส่วนการสะท้อนหมายถึง การสะท้อนผลของการประเมินและการปฏิบัติการทั้งหมดและกระบวนการวิจัย ซึ่งนำไปสู่การระบุ (Identification) ปัญหาใหม่หรือปัญหาในวงจรใหม่

ข้อสมมุติฐานเบื้องต้น คือ บุคคลสามารถเรียนรู้และสร้างสรรค์ความรู้ได้ โดยมีข้อสมมุติฐานว่าต้อง 1) บนพื้นฐานของประสบการณ์ที่เป็นรูปร่าง 2) โดยการสังเกตและสะท้อนประสบการณ์ 3) โดยการสร้างความคิดเชิงนามธรรมและการนำไปใช้สรุปอ้างอิง และ 4) โดยการทดสอบการนำไปใช้ของความคิดดังกล่าวในสถานการณ์ใหม่ซึ่งนำไปสู่ประสบการณ์ใหม่

การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นทางเลือกหนึ่งของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ มีลักษณะเป็น

1. การปฏิบัติ (Practical) ผลของการวิจัยไม่เพียงแต่มีความสำคัญในเชิงทฤษฎีเท่านั้น แต่ยังนำไปสู่การปรับปรุงการปฏิบัติด้วย ในระหว่างหรือหลังจากดำเนินการวิจัย
2. การมีส่วนร่วมและความร่วมมือกัน (Participative and Collaborative)
3. ความเป็นอิสระ (Emancipatory) กระบวนการนี้ไม่มีลำดับชั้น ผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องทุกคน มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน ในการช่วยกันค้นหาความรู้
4. การตีความ (Interpretative) การสืบค้นทางสังคมศาสตร์ ไม่มีข้อสันนิษฐานในการวิจัยแบบปฏิฐานนิยม (Positivist) ที่อยู่บนพื้นฐานว่าคำตอบใดถูกหรือผิด แต่การแก้ปัญหาอยู่บนพื้นฐานของทัศนะและการตีความของบุคคลที่เกี่ยวข้องในการแสวงหาความรู้ ความเที่ยงตรงของการวิจัยอยู่บนวิธีการที่แน่นอน
5. การวิเคราะห์วิจารณ์ (Critical) การวิเคราะห์วิจารณ์ชุมชนของผู้มีส่วนร่วม ไม่เพียงแต่การค้นหา การปรับปรุง การปฏิบัติในการทำงาน ภายใต้กฎเกณฑ์ทางสังคมและ

การเมือง แต่ยั้งรวมทั้งกิจกรรมที่เป็นการวิเคราะห์วิจารณ์ตนเอง เพื่อการเปลี่ยนแปลงทั้งสภาพแวดล้อมและกระบวนการดำเนินการ

3. จุดเน้นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

เคมมิสและแมคแท็กการ์ท (Kemmis and Mc Taggart. 1988 : 22-25 ; ศ.วาสนา ประवालพุกฤษ์ (แปล). 2538 : 41-46) กล่าวถึงจุดเน้นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ 17 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นวิธีการปรับปรุงการศึกษา โดยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและอาศัยการเรียนรู้จากผลสืบเนื่องของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการวิจัยที่ต้องนำตัวเองเข้าไปร่วมในกิจกรรม เป็นการวิจัยที่บุคคลต้องดำเนินการ เพื่อปรับปรุงงานที่ตนปฏิบัติอยู่ (และใช้แนวทางปฏิบัติของบุคคลอื่นเป็นข้อมูลทุติยภูมิ)
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการดำเนินการผ่านขั้นตอนของการสะท้อนภาพตนเอง ในลักษณะเกลียวสว่าน ซึ่งมีวัฏจักรของการวางแผน การดำเนินการ (การใช้แผนดำเนินงาน) การสังเกต (อย่างมีระบบ) การสะท้อนข้อมูล และหลังจากนั้นก็ย้อนกลับไปวางแผนการดำเนินการสังเกตและการสะท้อนข้อมูลเพื่อการวางแผนต่อไปใหม่ โดยต้องดำเนินการตามขั้นตอนและมีระบบ ผ่านการถกแถลงวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มผู้ดำเนินงานร่วมกัน
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการร่วมมือกันทำงาน การวิจัยประเภทนี้ต้องมีความรับผิดชอบในการกระทำเพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้น ขยายขอบเขตของความร่วมมือระหว่างกลุ่มที่ทำงานด้วยกันโดยตรงไปให้กว้างที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อผลของการปฏิบัติที่ตามมา
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการก่อให้เกิดชุมชนแบบพัฒนาตัวเอง โดยสมาชิกต้องเข้าร่วมกิจกรรมและให้ความร่วมมือทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย (การวางแผน การปฏิบัติงานตามแผน การสังเกตและการสะท้อนข้อมูล) โดยมีจุดมุ่งหมายในการสร้างชุมชนให้พึ่งตนเอง มีความรับผิดชอบในการพัฒนาตนเองในด้านความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ การปฏิบัติและผลสืบเนื่องที่ตามมา มีความเป็นอิสระในการคิดเกี่ยวกับสถาบันและตนเอง เพื่อสร้างกฎ ระเบียบและคุณค่าทางสังคมของตนเองขึ้น
6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีระบบ ที่บุคคลปฏิบัติการทำงานตามเจตนาที่ไตร่ตรองดีแล้ว ซึ่งไม่ใช่การกระทำโดยบังเอิญหรือไม่มีแผนงาน แต่เป็นกระบวนการของการใช้สติปัญญาอย่างรอบคอบ เพื่อดำเนินการใด ๆ ในการพัฒนา ศึกษา

ให้เป็นที่ยอมรับ (มีข้อมูลพร้อมเหรียญที่จะยอมรับในการปฏิบัติ) โดยผ่านแนวทางของชีวิตที่แน่นอน มีคุณค่าทางการศึกษา

7. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเกี่ยวข้องกับบุคคลในการสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับการปฏิบัติสอบถามถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องระหว่างเหตุการณ์ การกระทำและผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้น ทำให้เข้าใจสภาพความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำและผลของการกระทำที่กระทบต่อชีวิตของเขา ซึ่งทฤษฎีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ได้พัฒนาตามแนวหลักการนี้ กล่าวคือใช้ผลของการกระทำเป็นแนวทางในการวินิจฉัยวิเคราะห์เพื่อพัฒนาการกระทำที่ผ่านกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

8. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการเปิดให้บุคคลทำการปฏิบัติตามแนวคิดของข้อสมมุติเกี่ยวกับสถาบันที่ไปทดสอบ โดยเก็บรวบรวมกิจกรรมจากแนวปฏิบัติที่ผ่านมา ซึ่งมีความผิดพลาดมาตรวจสอบเพื่อปรับปรุงการปฏิบัติในครั้งต่อไป

9. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการเปิดใจกว้างในการรวบรวมเหตุการณ์ (หรือข้อมูล) โดยไม่เพียงแต่เก็บรายละเอียดในการอธิบาย สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนถูกต้องที่สุดเท่านั้น (โดยกำหนดคำถามในการหาคำตอบและการเก็บข้อมูลจากชีวิตจริง) แต่จะรวบรวมและวิเคราะห์ด้วยตนเอง พร้อมทั้งการตัดสินใจขาดปฏิบัติยาโต้ตอบและความประทับใจกับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในขณะนั้นด้วย

10. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการเก็บเรื่องราวส่วนตัว ซึ่งเราสามารถบันทึกความก้าวหน้าและสะท้อนความคิดเห็นของเราเกี่ยวกับการเรียนรู้ 2 ชุดคู่ขนานกัน คือ การเรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติที่กำลังศึกษาอยู่ (การปฏิบัติของเรากำลังพัฒนาไปอย่างไร) และการเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการ (การปฏิบัติการ) ของการศึกษา (โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการของเราดำเนินไปอย่างไร)

11. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการทางการเมือง เพราะการวิจัยนี้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อผู้อื่น ด้วยเหตุผลนี้การวิจัยเชิงปฏิบัติการทำให้เกิดการต่อต้านต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งในตัวของผู้วิจัยและผู้อื่นอีกด้วย

12. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเกี่ยวข้องกับคนในการวิเคราะห์ขั้นวิกฤติเกี่ยวกับสถานการณ์ (ชั้นเรียน โรงเรียน ระบบ) ที่เขาดำเนินการอยู่ สถานการณ์เหล่านี้เป็นระบบของสถาบัน หรือแบบของการต่อต้าน ที่นักวิจัยเชิงปฏิบัติการพบก็คือการเปลี่ยนแปลงแนวทางการปฏิบัติที่เกิดความขัดแย้งระหว่างแนวทางใหม่ กับแนวเดิมที่ได้รับการยอมรับในสถาบันอยู่แล้ว (การยอมรับในแง่ของการสื่อสาร การปฏิบัติ การตัดสินใจและงานด้านการศึกษา) ด้วย

การวิเคราะห์อย่างวิฤติในสถาบันหนึ่งนั้น นักวิจัยเชิงปฏิบัติการสามารถเข้าใจถึงรากฐานของการต่อต้านและความขัดแย้ง โดยมีการแข่งขันระหว่างการปฏิบัติ แนวคิดด้านการศึกษาและคุณค่าด้านองค์กรและการตัดสินใจ ซึ่งความเข้าใจนี้ช่วยให้นักวิจัยเชิงปฏิบัติการสามารถผ่านพ้นอุปสรรคและการต่อต้านนี้ไปได้ (ดังตัวอย่างเช่น การขอความร่วมมือกับผู้อื่นในกระบวนการวิจัย ชักชวนให้ผู้อื่นตรวจค้นการกระทำหรือการปฏิบัติงานหรือ โดยการทำงานร่วมกันในบริบทของโรงเรียนที่กว้างออกไป เพื่อการเข้าใจระบบการศึกษาดีขึ้น เข้าใจระบบการตัดสินใจและงานการศึกษาในด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง)

13. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเริ่มต้นด้วยงานเล็ก ๆ โดยการทำงานผ่านกระบวนการของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเป็นเพียงบุคคลเดียว (ตัวนั่นเอง) ก็สามารถลองทำได้และขยายงานต่อไปเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเป็นการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดหรือสถาบัน ซึ่งนำไปสู่การปฏิรูปนโยบายหรือแนวปฏิบัติในชั้นเรียน โรงเรียน หรือระบบในวงกว้างออกไป

14. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเริ่มจากวัฏจักรเล็ก ๆ ของการวางแผน การปฏิบัติการสังเกตและการสะท้อนภาพ ซึ่งช่วยให้นิยามประเด็นปัญหา แนวคิดและข้อตกลงเบื้องต้นได้ชัดเจนขึ้น นำไปสู่การนิยามปัญหาที่มีพลังสูงขึ้น เมื่อการดำเนินงานก้าวหน้าต่อไป

15. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเริ่มจากผู้ทำงานร่วมมือกันในกลุ่มเล็ก ๆ แต่กว้างขวางในการปฏิบัติการในชุมชน จนขยายผลของการปฏิบัติออกไป

16. การวิจัยเชิงปฏิบัติการช่วยให้ บุคคลสามารถรวบรวมบันทึกความก้าวหน้าต่าง ๆ 1) บันทึกเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมและการปฏิบัติ 2) บันทึกความเปลี่ยนแปลงของสื่อภาษา คำอธิบายและวิจารณ์ญาณเกี่ยวกับการปฏิบัติงาน 3) บันทึกการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและรูปแบบขององค์กรที่อธิบายคุณลักษณะของการปฏิบัติ และ 4) บันทึกพัฒนาการ ในการรอบรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

17. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ทำให้สามารถให้เหตุผลเกี่ยวกับงานด้านการศึกษากับบุคคลอื่นได้ โดยสามารถแสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ที่นำมาใช้การวิเคราะห์ และการตรวจสอบเหตุผลว่ากำลังทำอะไร ในการพัฒนาเหตุผลเหล่านี้ อาจขอให้ผู้อื่นพิจารณาการปฏิบัติงานในแง่ของทฤษฎีและหลักฐาน เพื่อการสะท้อนผลการปฏิบัติด้วยตนเองอีกด้วย

4. รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

รูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ได้มีพัฒนาการมาช่วงระยะเวลาหนึ่ง และมีการนำไปประยุกต์ใช้ในหลายสาขาวิชา ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้จะศึกษารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการตามที่ แมคเคอร์แมน (Mckernan, 1996 : 15) ได้นำเสนอไว้ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) รูปแบบที่ยึดตามแนวคิดการแก้ปัญหาแบบวิทยาศาสตร์ (The Scientific-technical View of Problem-solving) 2) รูปแบบที่ยึดตามแนวคิดการปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ (The Practical Deliberative Action Research) และ 3) รูปแบบที่ยึดตามแนวคิดการวิพากษ์วิธีอย่างอิสระ (The Critical-emancipatory Action Research)

5. ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะผู้ร่วมวิจัย นักวิจัยเพื่อการพัฒนาลักษณะนี้ อาศัยการวิจัยเข้าไปช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเริ่มพิจารณาปัญหาชุมชน ไปพร้อม ๆ กับนักวิจัยภายนอก และแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ช่วยตรวจสอบปัญหาซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการวิจัยต่อเนื่อง ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลอดเวลาในระยะยาว แล้วเป็นการนำไปสู่การคิดเอง ทำเอง และแก้ปัญหาเองได้ในที่สุด

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2531 : 45-46) ได้สรุปลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพ ในภาคสนามว่ามีลักษณะสำคัญดังนี้

1. เน้นการศึกษาชุมชน โดยมองคนในฐานะสมาชิกของชุมชน และพฤติกรรมของคนถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง
2. เน้นการสังเกตและการสัมภาษณ์ รวมทั้งการใช้ชีวิตในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างละเอียดลึกซึ้ง
3. เน้นการใช้เวลาที่ยาวนานในการเก็บข้อมูล เพื่อให้สามารถแน่ใจว่านักวิจัยและชาวบ้านเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างถูกต้อง ไม่คลาดเคลื่อน
4. เน้นการให้ความสำคัญกับข้อมูล และความคิดของชาวบ้าน การเก็บข้อมูลเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสาร แบบการสื่อสารสองทาง
5. เน้นการหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยประชาชนมีส่วนร่วม การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและศึกษาดูว่าทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างที่จะนำไปสู่การแก้ไข

6. เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปปฏิบัติ

7. เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหา และสามารถทำต่อไปได้หลังจากนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538 : 14-24) ได้นำเสนอแนวคิดและขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ สรุปได้ดังนี้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วยวงจรสำคัญ 3 วงจร คือ การวิเคราะห์ปัญหา การสำรวจและค้นหาความรู้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติม และการลงมือปฏิบัติ ซึ่งวงจรทั้ง 3 วงจรนี้ นำไปสู่ขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะก่อนดำเนินการวิจัย ระยะดำเนินการวิจัย และระยะหลังการวิจัย ซึ่งในแต่ละขั้นตอนดังกล่าวประกอบด้วยขั้นตอนย่อยดังนี้

ขั้นตอนในการทำวิจัยระยะที่ 1 ก่อนดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

1. การคัดเลือกชุมชน
2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

ขั้นตอนในการทำวิจัยระยะที่ 2 ระยะดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

1. การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน
2. การพิจารณากำหนดปัญหา
3. การออกแบบการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล
5. การนำเสนอข้อมูลต่อชุมชน

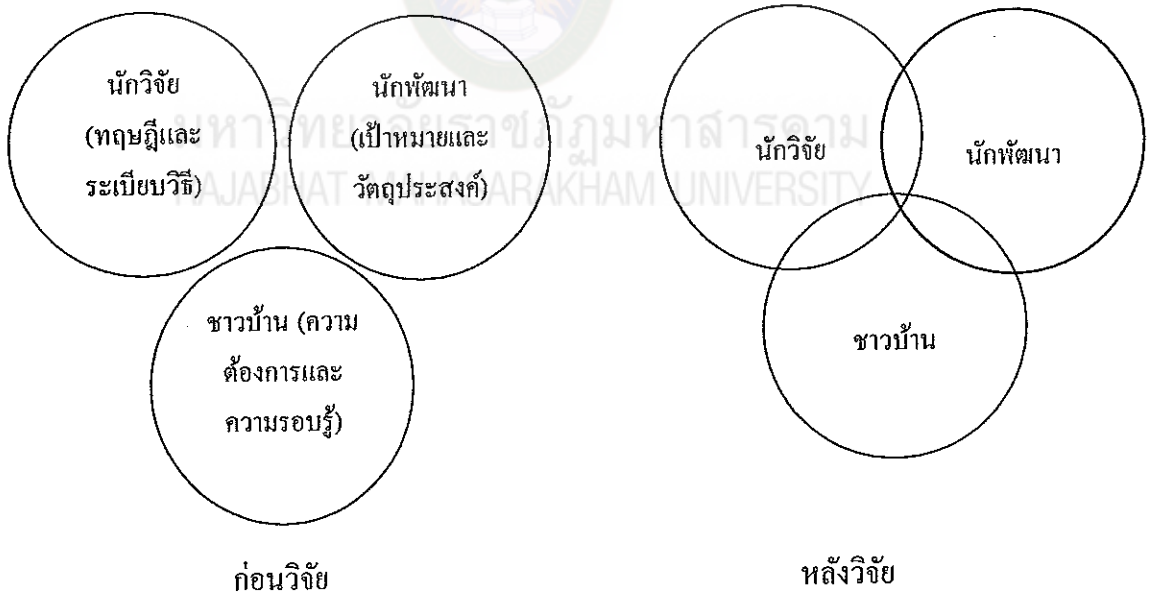
ขั้นตอนในการทำวิจัยระยะที่ 3 ระยะหลังการวิจัย

1. การวางแผนดำเนินงาน
2. การปฏิบัติตามแผน
3. การอบรมผู้ปฏิบัติงานเพื่อเพิ่มพูนศักยภาพในชุมชน
4. การติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน

จากขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ตามแนวคิดของกรมการศึกษานอกโรงเรียนที่นำเสนอมานี้ พบว่า เป็นการวิจัยที่เน้นการนำกระบวนการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติการ เพื่อดำเนินการพัฒนา หรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือของนักวิจัย นักวิชาการ นักพัฒนากับชาวบ้านหรือชุมชน

6. ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มี 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้านเป็นตัวแทนของชุมชน นักวิจัย เป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนา และนักพัฒนาเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน สองฝ่ายหลังนี้ เป็นฝ่ายคนนอกชุมชน ส่วนชาวบ้านเป็นฝ่ายคนในชุมชน ทั้งสามฝ่ายนี้ต่างก็มีบทบาทเท่าเทียมกันในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนาและความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน โดยถือว่าข้อมูลในชุมชนชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ที่ดีที่สุด ทั้งสามฝ่ายมีโลกทัศน์ต่างกันไปตามกรอบที่ตนยึดถือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการเชื่อมโยงคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายมาเอื้อแก่กัน เพื่อความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนาซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพ กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย ความสัมพันธ์แต่ละฝ่ายแสดงได้ ดังแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ของผู้วิจัย ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ที่มา : (สุกลางค์ จันทวานิช, 2543 : 70)

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น เป็นวิธีการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกันระหว่างคำว่า ปฏิบัติการและคำว่า การมีส่วนร่วม แล้วนำมาประยุกต์ในการจัดทำกิจกรรมการพัฒนา ที่ต้องการอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ปัญหาของการวิจัยเริ่มจากชาวบ้านด้วยไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาทั้งสามฝ่ายคือ ชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา ต่างมีบทบาทเท่าเทียมกัน ในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัยเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้านทั้งสองฝ่ายมีโลกทัศน์ต่างกันไปตามกรอบที่ตนยึดถือ และมีการเชื่อมโยงคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายมาเอื้อแก่กัน

ในการวิจัยครั้งนี้ดำเนินการ โดยให้ชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดแผนงานโครงการ กิจกรรมที่จะนำมาพัฒนาส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้น้ำเพิ่มขึ้น เป็นการนำแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มาใช้บางส่วนเท่านั้น ไม่ได้นำมาใช้ทั้งหมด กล่าวคือ เป็นการนำเอาแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มาผสมผสานแนวคิดของนักวิชาการอื่น ๆ มาร่างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร แล้วนำไปแสดงความคิดเห็นร่วมกันโดยนักวิชาการเจ้าหน้าที่ภาครัฐและประชาชนที่เกี่ยวข้อง 30 คน จากนั้นก็ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะและทำการประเมินผลก่อนนำไปใช้จริง แล้วจึงนำไปทดลองใช้ในพื้นที่กับประชาชน จำนวน 30 ครัวเรือน

การมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation)

การมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีการเกิดความคิดริเริ่ม โครงการเพื่อปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นแรกของการที่มีคนมารวมกันได้ ควรจะต้องมีความตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมดที่ทำโดยกลุ่มหรือในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การกระทำผ่านองค์การ (Organization) ดังนั้นองค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้ (ยุพาพร รูปงาม. 2545 : 5)

1. ผลดีต่อการบริหารจัดการเครือข่ายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดผลดีต่อการขับเคลื่อนองค์กรหรือเครือข่าย เพราะมีผลในทางจิตวิทยาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมย่อมเกิดความภาคภูมิใจที่ได้เป็น

ส่วนหนึ่งของการบริหาร ความคิดเห็นถูกรับฟังและนำไปปฏิบัติเพื่อการพัฒนาเครือข่าย และที่สำคัญผู้ที่มีส่วนร่วมจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของเครือข่าย ความรู้สึกเป็นเจ้าของจะเป็นพลังในการขับเคลื่อนเครือข่ายที่ดีที่สุด (วันชัย วัฒนศัพท์. 2546 : 12)

1. ทำให้การบริหารหรือการพิจารณาแนวทางในการแก้ปัญหาที่มีความหลากหลายเป็นไปอย่างดีถ้วน รอบคอบ เพราะเป็นการระดมแนวคิด จากบุคคลที่มีความหลากหลาย ทั้งความรู้ และประสบการณ์
2. ทำให้มีการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน โดยมีให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งมีอำนาจมากเกินไป ซึ่งอาจนำไปสู่การใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้องอันเกิดผลเสียหายแก่เครือข่ายได้
3. เป็นการขจัดปัญหา มิให้การดำเนินนโยบายใด ๆ มีผลต่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง มากหรือน้อยเกินไป ซึ่งจะก่อให้เกิดความยุติธรรมในการดำเนินการต่อทุกฝ่ายได้
4. ก่อให้เกิดการประสานงานที่ดี ทำให้การบริหารเครือข่ายเป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ ขอความร่วมมือง่าย
5. การรวมตัวกันของบุคคลเป็นเครือข่ายจะก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และตรงเป้าหมาย โดยทุกคนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ

จากกลยุทธ์การพัฒนาที่ผ่านมาของไทย เน้นหนักในเรื่องการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ได้ประสบความสำเร็จในการตอบสนองความต้องการของประชาชนยากจนในชนบท แม้ว่าตัวแบบการพัฒนาแบบล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach) ได้รับการสนับสนุนมากกว่าตัวแบบบนลงล่าง (Top-down Approach) แต่แทนที่ผลประโยชน์ของการพัฒนาจะส่งลงมา (Trickle-down Effect) ยังประชาชนที่ยากจนระดับล่างในชนบท กลับเป็นกระบวนการส่งผลขึ้น (Trickle-up Process) ซึ่งเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อประชาชนที่ร่ำรวย เมื่อเป็นเช่นนี้โครงการพัฒนาชนบทในช่วงที่ผ่านมาจึงเน้นหนักในเรื่องสำคัญ 2 ประการ คือ การเพิ่มผลผลิตให้แก่ประชาชนยากจนในชนบท และการสนับสนุนให้ประชาชนในชนบทได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ หรือมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น เพื่อมุ่งหวังให้การพัฒนาชนบทประสบผลสำเร็จ โดยตั้งอยู่บนความเชื่อพื้นฐานที่ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นความต้องการพื้นฐาน และเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาชนบทตามโครงการต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ยังเชื่อกันอีกว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่ไม่รุนแรงอีกด้วย (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. 2531 : 12)

การให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่าการมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของกลุ่มคนที่มืองค์ประกอบของการมีส่วนร่วม 3 องค์ประกอบ คือ

1. การเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความแข็งขันและสมัครใจของบุคคลในสถานการณ์กลุ่ม กล่าวคือ ในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใด ๆ การที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้อง มีส่วนช่วยเหลืออย่างสมัครใจและกระตือรือร้นในกระบวนการตัดสินใจ และกระบวนการดำเนินการของโครงการ ตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์ของโครงการเหล่านี้ด้วย องค์ประกอบของการเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความแข็งขันและสมัครใจของประชาชน มีผู้ให้ความหมายตามองค์ประกอบนี้ เช่น ไพร์ตัน เทเชรินทร์ (2537 : 6) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคลในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้บุคคลกระทำการ (Contribution) เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย ส่วน กรรณิการ์ ชมดี (2524 : 11) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลืออย่างสมัครใจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ และกระบวนการดำเนินการโครงการ จุดสำคัญอยู่ที่ต้องมีการปฏิบัติอย่างแข็งขัน มิใช่เป็นไปอย่างเฉยเมยหรือมีส่วนร่วมพอเป็นพิธีเท่านั้น ตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์ของโครงการเหล่านี้ ส่วนความหมายอย่างเจาะจงของการมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนมีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยให้ประชาชนเป็นผู้มีความคิดริเริ่มและมุ่งใช้ความพยายามและความเป็นตัวของตัวเองเข้าดำเนินการ และควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่าง ๆ ส่วนความหมายตามมติคณะมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ (United Nations, Economic and Social Council Resolution, 1929 : 5) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าการที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถที่จะมีโอกาสเข้าดำเนินการและมีอิทธิพลในกิจกรรมและกระบวนการพัฒนา อีกทั้งยังได้รับผลจากการพัฒนาอย่างเสมอภาคกันอีกด้วย โดยมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ เข้าร่วมการดำเนินการด้วยความพยายามในการพัฒนา ได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน์ของการกระทำตามที่ควรจะเป็น และมีส่วนร่วมตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย นโยบาย การวางแผน รวมทั้งกิจกรรมในโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

2. ประชาชนเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการทั้งกระบวนการด้วยความเป็นตัวของตัวเอง กล่าวคือ ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การค้นหาค้นหาปัญหาหรือประเด็นที่ประชาชน

ต้องจะทำการพัฒนา การวางแผนการพัฒนา การดำเนินการตามแผนที่ตั้งไว้ ไปจนถึง ประเมินผลการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนา และในการมีส่วนร่วมของประชาชนต้องเป็นไป ด้วยความมีอิสระ สามารถสร้างสรรค์การดำเนินการด้วยตนเอง องค์ประกอบของการเข้ามามี ส่วนร่วมด้วยการให้ประชาชนเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการทั้งกระบวนการด้วยความเป็นตัวของตัวเอง มีผู้ให้ความหมายตามองค์ประกอบนี้ เช่น

ถนัด โปธา (2541 : 7-10) ได้อธิบายว่าการมีส่วนร่วมมิได้หมายถึงเฉพาะว่า ชุมชนให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการดำเนินกิจกรรมหรือร่วมในภาวะจำยอมหากแต่ หมายถึงชุมชนเป็นผู้ตระหนักถึงปัญหาของชุมชนเป็นอย่างดีจึงเป็นผู้กำหนดการวิเคราะห์ ปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนเองมีความสามารถในการแยกแยะได้ว่าปัญหา ใดที่ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ปัญหาใดอยู่นอกเหนือความสามารถที่ต้องให้เจ้าหน้าที่ของ รัฐหรือผู้ที่อยู่นอกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหา นั้นการมีส่วนร่วม จะเกี่ยวข้องกับ 3 ประการดังนี้

ประการที่ 1 การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจพัฒนาการค้นหาปัญหา สภาพที่คาดหวังวิเคราะห์หาสาเหตุแห่งปัญหาทางเลือกแห่งการแก้ไขปัญหาและการตัดสินใจ เลือกทางเลือกของปัญหา

ประการที่ 2 การมีส่วนร่วมประชาชนในกิจกรรมที่ตัดสินใจเลือกทำให้เกิด การพัฒนา

ประการที่ 3 การมีส่วนร่วมประชาชนในการร่วมรับผลประโยชน์อย่างเป็น ธรรมในกิจกรรมนั้น ๆ มีส่วนร่วมในการประเมินผลเพื่อนำบทเรียนการเรียนรู้ร่วมกันและ ปรับปรุงพัฒนา

เพ็ญศรี เป็ลียนจำ (2542 : 84-86) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึงกระบวนการที่ประชาชนในชุมชนนั้นเป็นผู้ตระหนักต่อปัญหาในชุมชนเป็นอย่างดี สามารถกำหนดปัญหาวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนรวมทั้ง แยกแยะปัญหาที่แก้ไขได้เองและบริหารจัดการทันทีส่วนที่อยู่นอกเหนือความสามารถก็ต้องให้ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอกชุมชนเป็นผู้แก้ไขปัญหา นั้น

กรรณิการ์ ชมดี (2524 : 11) ได้ให้ความหมายว่า เป็นการให้ประชาชนมาร่วม กระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการ และร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ พัฒนา นอกจากนี้ยังต้องเกี่ยวข้องกับการประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย ส่วน

ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 55) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในงานต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง

คุณฎี อายุวัฒน์และคณะ (2535 : 77) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนได้มีโอกาสเข้าร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่กระบวนการเบื้องต้นจนถึงกระบวนการสิ้นสุด โดยที่การเข้าร่วมอาจร่วมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือครบวงจรก็ได้ การเข้าร่วมมีทั้งรายบุคคล กลุ่มคน จนถึงองค์กร ซึ่งมีความสอดคล้องกัน การเข้ามาร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

3. มีการพัฒนาขีดความสามารถเพื่อการบริหารจัดการ กล่าวคือ การที่จะเข้ามามีส่วนร่วมประชาชนต้องแน่ใจว่าตนเองมีศักยภาพพอที่จะดำเนินการใด ๆ มีผู้ให้ความหมายตามองค์ประกอบนี้เช่น ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2527 : 2) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการและควบคุม การใช้และการกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเอง เป็นตัวของตัวเอง ส่วนกรณีการ ชุมดี (2524 : 11) ให้ความหมายการมีส่วนร่วม คือ ประชาชนได้จัดการในการใช้ความพยายามเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่าง ๆ ในสภาพสังคมนั้น ๆ ทั้งนี้กลุ่มที่ดำเนินการและวิธีดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่าง ๆ และ วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2531 : 12) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง งานหรือกิจกรรมใด ๆ ที่ประชาชนมีความเป็นเจ้าของและเป็นผู้จัดการด้วยตนเองเป็นสำคัญ และองค์ประกอบที่สำคัญในการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 3 ประการ คือ องค์กร ชุมชน กำลังคนและกองทุนต่าง ๆ

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการในการแก้ปัญหาและความต้องการของประชาชนตั้งแต่เข้าไปร่วมค้นหาและวินิจฉัยปัญหา วางแผน ดำเนินงาน โครงการและประเมินผล ที่ต้องเกิดจากความเต็มใจและความสมัครใจโดยประชาชนมีความสามารถที่จะตัดสินใจ และความมีอิสระของประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วม โดยเกิดจากความเห็นชอบและการมีความสามารถสนองตอบต่อผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม

2. ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในเรื่องต่าง ๆ มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ที่ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า มีความสำคัญในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ทำให้องค์กรรองรับ ซึ่งความสำคัญประเด็นนี้ได้มีผู้นำเสนอไว้ เช่น United Nations, Department of International Economics and Social Affairs ได้ให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วมของประชาชน (อนงค์ พัฒนจักร. 2535 : 12) คือ การสร้างองค์กรของคนยากจนในชนบท เพื่อเป็นตัวแทนของตนในการมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับคนอื่น ส่วน อนุภาพ ธิรลภา (2528 : 14) กล่าวถึงแนวคิด นอร์แมน ฮัพฮอฟฟ์ (Norman Uphoff) ได้ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา คือ การสร้างองค์กรของประชาชนที่จะเป็นตัวแทนของการติดต่อ ต่อรองและปกป้องผลประโยชน์ จากการกระทำของตน องค์กรนี้แม้ว่าจะเป็นองค์กรที่เข้มแข็งมีประสิทธิภาพ แต่ต้องเป็นองค์กรที่ไม่ซับซ้อนในการกำจัดสิทธิชาวชนบททั่วไปจะเข้าร่วมได้

2. เกิดความรู้ ความตระหนักและการปฏิบัติของบุคคล ซึ่งความสำคัญประเด็นนี้มีผู้นำเสนอไว้ เช่น เดวิด แฮปกู๊ด (David Hapgood. 1969 : 44) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญ คือ เป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนเป็นผู้นำความรู้และข้อมูลไปสู่ประชาชนด้วยกันและเป็นการลดช่องว่างของการสื่อความเข้าใจและความร่วมมือ ตลอดจนช่วยให้ประชาชนสามารถตัดสินใจและสร้างสรรค์พัฒนาด้วยตนเอง อีกทั้งเป็นการเปลี่ยนทัศนคติ และค่านิยมประชาชนให้สอดคล้องกับการทำงานร่วมกัน ในรูปแบบและวิธีการที่มีกฎเกณฑ์ มีระบบและความซับซ้อน ส่วน อนงค์ พัฒนจักร (2535 : 12) กล่าวถึงความสำคัญว่า คือ การฝึกอบรมความรู้ ทักษะให้ประชาชนมีศักยภาพพอจะพึ่งตนเองได้ไม่ว่าจะเป็นการเป็นผู้นำระดับท้องถิ่น การบริหาร การสหกรณ์หรือแม้แต่การต่อรองกับระบบราชการและกลุ่มอื่น ๆ

3. ทำให้เกิดการพัฒนาต่อประชาชนและต่อท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ซึ่งความสำคัญประเด็นนี้ได้มีผู้นำเสนอไว้ เช่น แฮปกู๊ด (Hapgood. 1969 : 44) กล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญ คือ เป็นการจัดโครงการพัฒนาเพื่อให้แบบจำลองแบบฝึกหัดแก่ประชาชนท้องถิ่นและเป็นการช่วยยกระดับมาตรฐานการใช้ชีวิตของชาวชนบทในรูปภาพสะท้อนที่ใกล้ชิดตัวประชาชน ทำให้มองเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมได้ดีที่สุด

4. เกิดผลประโยชน์ตอบแทนการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งความสำคัญในประเด็นนี้มีผู้นำเสนอไว้ เช่น อนุภาพ ธีรลาภ (2528 : 14) กล่าวถึงแนวคิดนอร์แมน และฮัฟฮอฟฟ์ ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วม คือ ผลประโยชน์ตอบแทนการมีส่วนร่วมของประชาชน นอกจากเน้นที่การกระทำแล้วยังเน้นที่การรับผลประโยชน์จากการกระทำที่เท่าเทียมกันอีกด้วย

3. หลักการมีส่วนร่วม

หลักของการมีส่วนร่วม ในความหมายของการบริหารจัดการจะมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับ “การตัดสินใจ” นั่นคือ การมีส่วนร่วม จะนำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรม และต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย (Meaningful Participations) ไม่วางระบบไว้ให้ดูเหมือนว่าได้จัดกระบวนการให้มีส่วนร่วมแล้วเท่านั้น

ถ้าการตัดสินใจที่เกิดจากการมีส่วนร่วมมีความสมเหตุสมผลและชอบธรรมก็ต้องนำไปปฏิบัติ แต่ถ้าผู้มีอำนาจเห็นว่าการตัดสินใจนั้นไม่เหมาะสม ขัดกับการตัดสินใจของการมีส่วนร่วม ก็จะต้องอธิบายได้โดยมีมาตรฐานแห่งความชอบธรรมที่จะเลือกตัดสินใจเช่นนั้น โดยที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับได้

หากจะดูแผนภูมิของการมีส่วนร่วม (ดูแผนภูมิการมีส่วนร่วม : Participation Continuum) จะเห็นว่ามิตั้งแต่น้อยที่สุดของการมีส่วนร่วม คือ “แจ้งเพื่อทราบ” นั่นคือ ได้ตัดสินใจไปแล้วจึงมาแจ้งให้ทราบ ถ้าเป็นเรื่องเล็กน้อยอาจไม่สร้างปัญหา

เสนอโครงการ (Position Papers)

รายงานสรุป (Written Briefs)

สำรวจความเห็น (Opinion Surveys)

เปิดเวทีอภิปราย (Discussion Forums)

ประชาพิจารณ์ (Public Hearing)

ประชุมปฏิบัติการ (Workshop)

ใช้กลุ่มงาน (Task Groups)

คณะกรรมการที่ปรึกษา (Advisory Committees)

กระบวนการมีส่วนร่วม (Joint Processes)

เพิ่มความคาดหวัง

เพิ่มการยอมรับ

แผนภาพที่ 3 กระบวนการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ที่มา : (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา
ระบบราชการ, 2551 : 45)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2551 : 45) ถ้าพบว่าการตัดสินใจ นั้นอาจมีผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ก็ควรจะต้องมี “การปรึกษาหารือ” ก็ถือว่ามีส่วนร่วม ในระดับที่สูงขึ้นมาอีกเล็กน้อย คือ ได้รับฟังความคิดเห็นก่อนตัดสินใจ วิธีการที่มักจะหยิบ ขึ้นมาทำกันบ่อย ๆ ในระดับนี้คือ “การทำประชาพิจารณ์” หรือ “การรับฟังความคิดเห็นของ ประชาชน” ต้องเน้นย้ำว่ากระบวนการรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จะต้องทำ ตั้งแต่เริ่มคิดและตระหนักถึงปัญหา ไม่ใช่ทำเมื่อได้ตัดสินใจไปแล้วและได้รับการประท้วง เช่น ตระหนักว่ามีปัญหาเรื่องจำนวนขยะที่เพิ่มขึ้น มีความจำเป็นที่จะต้องหาที่ทิ้งขยะ จึงจัดการให้ คนมามีส่วนร่วมเพื่อคิดหาวิธีแก้ปัญหาร่วมกัน กระบวนการมีตั้งแต่ จัดเวทีคุยกันในกลุ่มเล็ก เกาะประตูบ้าน ใช้แบบสอบถาม แล้วประมวลข้อมูลเพื่อนำเสนอต่อผู้มีอำนาจเพื่อตัดสินใจ การตัดสินใจก็ต้องฟังประเด็นต่างๆ พิจารณาทุกประเด็น และตอบคำถามให้ได้ทุกประเด็น การ ตัดสินใจต้องมีคุณธรรมและเป็นที่ยอมรับได้ หากไม่ทำกระบวนการมีส่วนร่วมเหล่านี้ แต่มาทำ เพียงวิธีการรับฟังความคิดเห็นอย่างเป็นทางการครั้งเดียวหรือสองครั้ง ก็จะเกิดเป็นปัญหา เพราะกลายเป็นเวทีที่แต่ละฝ่าย คือ ฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายค้านมาแสดงจุดยืน ตอถ้อยความเห็น ด้วยและไม่เห็นด้วย มายืนยันว่าฉันถูก เธอผิด เวทีนี้จึงมักจะ ไม่เหมาะที่จะเป็นเวทีแห่งการมา พุดคุยกัน

หากมีข้อขัดแย้งกันมาก การปรึกษาหารือหรือการรับฟังความคิดเห็นเฉย ๆ จะไม่ เหมาะสม จำเป็นต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมที่ระดับสูงกว่า คือ การร่วมเจรจาหาข้อยุติ (Negotiation) หรือเจรจาโดยมีคนกลางกำกับกระบวนการ (Mediation) คนกลางที่มากำกับ กระบวนการจะต้องไม่ใช่ผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจ ผู้ที่จะทำหน้าที่ตัดสินใจคือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหลายหรือคู่เจรจา หาทางออกที่ดีที่สุดโดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจน ทุก ๆ ฝ่ายพอใจ

ส่วนกระบวนการมีส่วนร่วมระดับสูงสุดคือการลงประชามตินั้น แม้จะดูดีที่แต่ละ คนสามารถลงมติ แต่ละคนที่ละคนได้ แต่การลงมติดังได้เพียง “ใช่” หรือ “ไม่ใช่” หรือ “เอา” หรือ “ไม่เอา” อาจะยิ่งก่อให้เกิดความขัดแย้ง ความแตกแยกขึ้นอีก ถ้าสังคมยังไม่เข้าใจ กระบวนการประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

“กระบวนการมีส่วนร่วม” เป็นกระบวนการที่จะกระจายอำนาจจากผู้มีอำนาจที่ แต่เดิมมักจะใช้อำนาจเหนือ (Power Over หรือ Power Against) ตามทฤษฎีผู้มีอำนาจจะชอบที่จะ ใช้อำนาจเหนือ เช่น แม่ซึ่งมีอำนาจมากกว่าลูก ก็มักจะใช้อำนาจเหนือลูก สั่งให้ลูกกลับบ้าน ก่อนค่ำ มาถึงวันหนึ่งลูกซึ่งโตขึ้นมาเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว ก็จะขอลงกลับบ้านดึก เพราะจะไปงาน

วันเกิดเพื่อน แม่ก็ยังใช้อำนาจเหนือให้กลับบ้านภายในหกโมงเย็น ถามว่าลูกสาวจะยังเชื่อและปฏิบัติตามไหม ตามทฤษฎีแล้ว หากผู้มีอำนาจยังใช้อิทธิพลเหนือไปเรื่อย ๆ อำนาจนั้น ๆ ก็จะใช้ไม่ได้ เพราะอำนาจที่มีหรือไม่มีนั้น ไม่ใช่ที่เรา “มี” หรือ “ไม่มี” “อำนาจ” อย่างเดียว แต่อยู่ที่คนอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้างหรือที่เราใช้อำนาจเหนือเขานั้น เขามองว่าเราเหมาะสมที่จะมีอำนาจเหนือหรือไม่ ซึ่งบางครั้งสำคัญกว่าด้วยซ้ำไป ฉะนั้นแทนที่แม่จะใช้อำนาจเหนือ หันมาใช้ อำนาจร่วมกัน (Power With) ลงมาพูดคุยกับลูก หาทางออกที่ดีกว่าแทนการสั่งอย่างเดียว ลูกก็จะยินดีปฏิบัติและเชื่อฟังแม่ต่อไป

วันชัย วัฒนศัพท์ (2546 : 9)การทำงานแบบมีส่วนร่วมนั้นไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัว ระดับโรงเรียน ระดับชุมชน ระดับองค์กร หรือระดับประเทศนั้นล้วนมีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนาปัจจุบัน เพราะจะช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกความเป็นเจ้าของ (Ownership) และจะทำให้ผู้มีส่วนร่วมหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียนั้น ยินยอมปฏิบัติตาม (Compliance) และรวมถึงตกลงยอมรับ (Commitment) ได้อย่างสมัครใจ เต็มใจ และสบายใจ ได้มีการดำเนินการแก้ปัญหาความไม่เรียบร้อยในห้องเรียนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม หลังจากพยายามด้วยวิธีการใช้ไม่เรียบร้อย ใช้กฎกติกาที่ครูอาจารย์ออกกฎ หรือวางระเบียบให้นักเรียนปฏิบัติ แต่การยอมรับก็ยังไม่ได้ผลดีนัก ครูประจำชั้นได้ชวนนักเรียนในห้องให้ร่วมกัน “ตระหนัก” ถึงปัญหาในห้องเรียน เช่น ความสกปรก การแต่งกายนักเรียน การไม่มีระเบียบในห้องเรียน ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมที่จะวางกติกาตนเอง จนในที่สุดได้ระเบียบปฏิบัติประจำห้องที่ครูรับ เามาจัดพิมพ์ติดไว้ในห้อง ปรากฏว่าได้รับการยอมรับและการปฏิบัติตามอย่างดีกว่ากฎกติกาที่ครูกำหนดคติกานั้น ตัวอย่างเช่นนี้ เป็นตัวอย่างที่สามารถจะนำไปใช้ในองค์กรหรือรัฐวิสาหกิจที่จะสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่จะเป็นเครื่องมือของการมีส่วนร่วมอย่างมีคุณภาพต่อไป

4. แนวความคิดเกี่ยวกับการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2551 : 24) ประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารปกครองเป็นหลักคิดที่รัฐบาลในประเทศเสรีประชาธิปไตยต่าง ๆ ให้ความสำคัญ เพราะเป็นการบริหารราชการที่ประชาชนเรียกร้อง เป็นที่ยอมรับของประชาชน และเป็นไปตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นให้การบริหารราชการการตัดสินใจ การให้บริการสาธารณะ ตลอดจนการดำเนินนโยบายสาธารณะต่าง ๆ เป็นไปอย่างสุจริต โปร่งใส เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ตอบสนองความต้องการของประชาชน มีการตัดสินใจที่รอบคอบ เป็นธรรม และคำนึงถึงผลประโยชน์และสิทธิขั้นพื้นฐานของ

ประชาชนโดยรวม การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะเกิดการ
บริหารราชการที่สุจริตโปร่งใสมากขึ้น

จากความพยายามในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในภาครัฐมากขึ้น
หน่วยงานภาครัฐจำเป็นต้องปรับระบบการบริหารราชการให้เป็นประชาธิปไตย ซึ่งเรียกว่า
การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Governance) การบริหารราชการแบบ
มีส่วนร่วม หมายถึง การจัดระบบการบริหารราชการ การจัดโครงสร้าง ทัศนคติในการบริหาร
ราชการ และการกำหนดแนวทางที่เจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานของรัฐ เปิดโอกาสให้ประชาชน
เข้ามามีส่วนร่วม มีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจทางการบริหารและการดำเนินกิจกรรม
ของรัฐ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
ในภาครัฐอาจจะดำเนินการได้ในหลายมิติ ตามความเหมาะสมและความต้องการพื้นฐานของ
ประชาชนในแต่ละสังคม องค์กรที่เรียกตนเองว่า International Association for Public
Participation (IAP2) ซึ่งเป็นสถาบันนานาชาติได้ศึกษาและกำหนดระดับการมีส่วนร่วมของ
ประชาชนไว้ 5 ระดับ ดังภาพที่ 2-6 เพื่อที่ผู้ที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานภาครัฐจะเลือกตัดสินใจ
ออกแบบการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม จากระดับการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามา
มีส่วนร่วมในภาครัฐ ตั้งแต่ระดับการเข้ามามีส่วนร่วมที่น้อยที่สุด ถึงระดับการเข้ามามีส่วนร่วม
ที่มากขึ้นในระดับที่ 5 มีรายละเอียด ดังนี้

ระดับที่ 1 การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของ
หน่วยงานภาครัฐ (To Inform) เป็นระดับที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนน้อยที่สุดซึ่ง
เป็นสิทธิพื้นฐานของประชาชนในการได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับงานของภาครัฐ โดย
หน่วยงานภาครัฐมีหน้าที่ในการนำเสนอข้อมูลที่เป็นจริง ถูกต้อง ทันสมัย และประชาชน
สามารถเข้าถึงได้

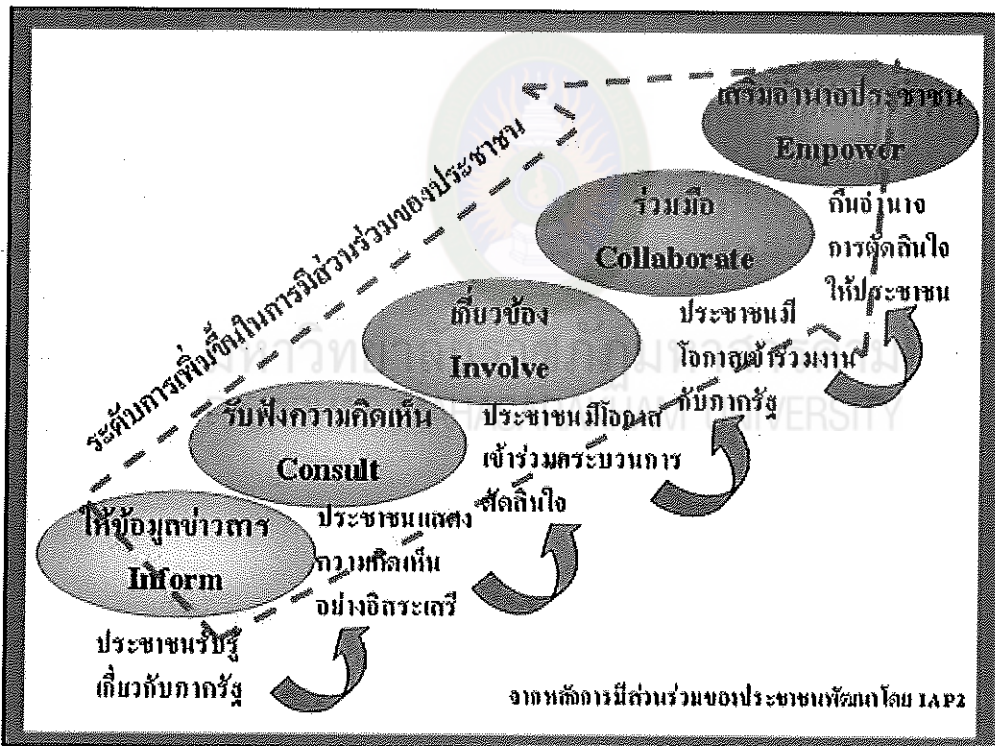
ระดับที่ 2 การเปิดให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการ/
การปฏิบัติงานของหน่วยงานของรัฐอย่างอิสระและเป็นระบบ โดยหน่วยงานภาครัฐจัดให้มี
กระบวนการรับฟังความคิดเห็น การปรึกษาหารือ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และ
นำข้อเสนอแนะ ความคิดเห็น ประเด็นที่ประชาชนเป็นห่วงไปเป็นแนวทางการปรับปรุง
นโยบาย การตัดสินใจ และพัฒนาวิธีการปฏิบัติงานในหน่วยงาน (To Consult)

ระดับที่ 3 เป็นระดับที่หน่วยงานภาครัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วน
ร่วมหรือเกี่ยวข้องในกระบวนการกำหนดนโยบาย การวางแผนงาน โครงการ และวิธีการทำงาน

โดยหน่วยงานภาครัฐมีหน้าที่จัดระบบ อำนวยความสะดวก ขอมรับการเสนอแนะและการตัดสินใจร่วมกับภาคประชาชน (To Involve) การมีส่วนร่วมระดับนี้มักดำเนินการในรูปแบบกิจกรรมที่มีตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วม

ระดับที่ 4 การที่หน่วยงานภาครัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม มีบทบาทเป็นหุ้นส่วนหรือภาคีในการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานภาครัฐ (To Collaborate)

ระดับที่ 5 การเสริมอำนาจประชาชน (To Empower) เป็นระดับที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทเต็มในการตัดสินใจ การบริหารงาน และการดำเนินกิจกรรมใด ๆ เพื่อเข้ามาทดแทนการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐดำเนินการหรือปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูงสุดนี้เน้นให้ประชาชนเป็นเจ้าของดำเนินการกิจ และภาครัฐมีหน้าที่ในการส่งเสริมสนับสนุนเท่านั้น

แผนภาพที่ 4 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ที่มา : Public Participation Spectrum พัฒนาแนวคิด โดย International Association for Public Participation (IAP2)

ปัจจุบันรัฐบาลในประเทศต่าง ๆ ได้กำหนดเป็นนโยบายสำคัญในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น ในรัฐควีนแลนด์ ประเทศออสเตรเลียได้กำหนดแนวทางให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา และหลาย ๆ มลรัฐในประเทศสหรัฐอเมริกาได้ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนในการวัดผลการดำเนินงานของภาครัฐ เป็นต้น

ประเด็นเรื่องการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมเป็นหัวข้อที่ ก.พร. ให้ความสนใจ โดยกำหนดแผนยุทธศาสตร์ แนวทางและมาตรการต่าง ๆ เพื่อให้ระบบราชการไทยมีการพัฒนาสู่การบริหารปกครองตามระบอบประชาธิปไตย เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง เรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

5. อุปสรรคการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในการพิจารณาอุปสรรคการมีส่วนร่วมของประชาชน เกิดจากความซับซ้อนในหลายระดับ ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์พบ 4 ระดับ (เจมส์ คี ปี้นทอง. 2529 : 15 ; สมบูรณ์ อัมพนนารัตน์. 2542 : 18) คือ

1. ระดับตัวบุคคล ปัญหาเกี่ยวกับตัวชาวชนบทที่ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมไว้ว่า ในอดีตสังคมไทยเป็นสังคมที่มั่งคั่ง ผู้คนจึงไม่มีความจำเป็นในการเสริมสร้างการทำงานร่วมกัน ต่างคนต่างก็เพียงพอแก่การยังชีพ ชาวชนบทจึงขาดนิสัยการทำงานร่วมกันอย่างจริงจัง และถาวรจะมีการร่วมกันทำงานเป็นครั้งคราว เช่น ลงแขกร่วมงานประเพณี ฯลฯ ชาวชนบทมีทัศนคติตามแนวคิดทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatism) การที่ชาวชนบทจะยอมรับความคิดริเริ่ม หรือสิ่งของที่แปลกใหม่ ก็ต่อเมื่อเห็นว่าจะได้ประโยชน์โดยตรงในระยะสั้น และชาวชนบทจะไม่ชอบแสดงตัวเป็นศัตรูกันซึ่งหน้า รวมทั้งไม่ชอบโต้เถียงขัดแย้งกับคนภายนอก เขาจึงรับไว้ชาวชนบททุกอย่างโดยไม่คัดค้านแต่ไม่เห็นด้วย แต่เมื่อถึงเวลาดำเนินการเขาจะเข้าไปมีส่วนร่วมหรือเข้าไปตอนแรกแล้วขาดหายไป

2. ระดับหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งเป็นแหล่งรวมศูนย์อำนาจไม่ว่าจะเป็นด้านนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน ทำให้ไม่มีโอกาสได้รับรู้ขั้นตอน และกระบวนการในการวางแผนตัดสินใจ จนไม่สามารถพัฒนาทักษะได้ เมื่อถูกนำเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนา

3. ระดับชุมชน เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมาเน้นชุมชนยังขาดความพร้อมและมีข้อบกพร่องหลายประการ เช่น การขาดองค์กรท้องถิ่นที่เหมาะสม ขาดผู้อุทิศตนและเวลาแก่งานชุมชนเต็มที่ ขาดทักษะการงานและขาดการติดต่อที่ดี นับเป็นอุปสรรคประการหนึ่ง

ที่ทำให้ประชาชนได้รับความรู้ไม่เพียงพอ จึงเกิดปัญหาการสื่อความหมาย การทำความเข้าใจ การขอความคิดเห็นและความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ก่อให้เกิดความไม่เข้าใจกัน และทำให้เกิดความแตกแยกในที่สุด อนึ่งความแตกต่างกันในกลุ่มชนและผลทางเศรษฐกิจชุมชน ได้ก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิดค่อนข้างมาก ซึ่งนับเป็นความลำบากในการกำหนดความต้องการลำดับความสำคัญและการแบ่งสรรทรัพยากรในชุมชน ส่วนการทุจริตและความยากจน นับเป็นอุปสรรคทำให้ประชาชนขาดโอกาสที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ และการไม่ได้รับผลตอบแทนอย่างชัดเจน

4. ระดับสังคม เกิดในระดับความสัมพันธ์ของสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ทางด้านการเมือง ด้านกฎหมายและระบบราชการ ซึ่งผลจากอุปสรรคทั้ง 3 ด้าน จะก่อให้เกิดกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของแผนกิจกรรมทางราชการ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ได้มีการศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี จากงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น

1. แผนพัฒนาเครือข่ายระดับตำบลของกองทุนหมู่บ้านในตำบลเพชรชมพู กิ่งอำเภอโกสุมพินคร จังหวัดกำแพงเพชร โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (ธรรมบุญ สิริวัฒนาโรจน์. 2548)

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาสภาพและปัญหาเครือข่ายระดับตำบลและศึกษาสภาพและปัญหาของกองทุนหมู่บ้าน เพื่อจัดทำแผนพัฒนาเครือข่ายระดับตำบลแบบมีส่วนร่วมของกองทุนหมู่บ้านในตำบลเพชรชมพู กิ่งอำเภอโกสุมพินคร จังหวัดกำแพงเพชรขึ้น สำหรับให้คณะกรรมการเครือข่ายกองทุนใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาเครือข่ายกองทุน โดยมีคณะผู้วิจัยประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาชุมชน 1 คน คณะกรรมการเครือข่ายกองทุนทั้งหมด และผู้วิจัย กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย คณะกรรมการเครือข่ายกองทุน คณะกรรมการกองทุน และสมาชิกกองทุน คณะผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เทคนิค การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) และการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เครื่องมือที่ใช้ แผนผังความคิด (Mind Mapping), ตารางจัดลำดับ (Matrix Ranking) และ การวิเคราะห์ศักยภาพ (SWOT) ผลการวิจัยพบว่า สภาพของเครือข่ายระดับตำบลของกองทุนหมู่บ้าน ในตำบลเพชรชมพู กิ่งอำเภอโกสุมพินคร จังหวัด

กำแพงเพชร ยังไม่มีความแน่นอน เพราะเครือข่ายกองทุน ได้จัดตั้งจากหน่วยงานภาครัฐ ไม่ได้เกิดจากการมีประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกเครือข่าย หลักเกณฑ์และแนวทางในการดำเนินงานของเครือข่ายยังไม่กำหนดไว้อย่างชัดเจน สมาชิกของเครือข่ายกองทุนไม่ให้ความสำคัญมากนัก เนื่องจากไม่เห็นประโยชน์เป็นรูปธรรมที่จะได้รับจากเครือข่าย ปัญหาของเครือข่ายคือ ตั้งแต่จัดตั้งเครือข่ายกองทุนขึ้นมานั้น ยังไม่เคยมีการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่าย ยังไม่เกิดการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการเครือข่ายกับสมาชิกเครือข่าย การประสานงานของสมาชิกผ่านเครือข่ายกองทุนยังไม่มี เครือข่ายกองทุนสามารถดำเนินการพัฒนาตนเองได้ เนื่องจากคณะกรรมการเครือข่ายกองทุน มีศักยภาพในระดับหนึ่ง เป็นแกนนำให้กับกองทุนของแต่ละกองทุน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้น คือความรู้และประสบการณ์ของคณะกรรมการเครือข่ายยังไม่เพียงพอในการกระบวนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายเท่าไรนัก ยังต้องการความรู้และประสบการณ์จากภายนอกเครือข่าย จากนักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก มาช่วยให้ความรู้ในกระบวนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายกองทุน บทบาทของคณะกรรมการเครือข่ายกองทุนในการพัฒนาเครือข่าย คือ เป็นผู้ประสานเชื่อมโยงให้กับเครือข่ายและกองทุน ในการนำความรู้และประสบการณ์จากภายนอกเครือข่ายมาให้ความรู้ และประสบการณ์ เพื่อเพิ่มศักยภาพให้กับคณะกรรมการเครือข่าย คณะกรรมการกองทุน และสมาชิกกองทุน สร้างกระบวนการศึกษากระบวนการจัดทำเวทีการประชุมอย่างสร้างสรรค์ ให้แต่ละกองทุน ได้ร่วมรับฟัง ปัญหาข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ สร้างกระบวนการระดมพลังสมอง ที่มุ่งเน้นมองหามุมมองใหม่ ข้อคิดดี ๆ ทางเลือกที่หลากหลาย เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงาน และแก้ปัญหาของกองทุน สภาพและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านมีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือ มีความไม่เข้าใจกันระหว่างคณะกรรมการกองทุนกับสมาชิกในเรื่องการบริหารจัดการกองทุน เช่น ด้านข้อบังคับ การพิจารณาเงินกู้ ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในกองทุน และในด้านการชำระหนี้ ผลผลิตที่เกิดจากการนำเงินกู้ไปใช้ ไม่เพียงพอกับการชำระหนี้ ทำให้เกิดการกู้เงินนอกระบบมาชำระหนี้ การมีส่วนร่วมจำเป็นต้องมีเงื่อนไขกำกับ จึงจะทำให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการประชุม และร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ การแก้ปัญหาของกองทุนควรเกิดจากภายในกองทุนร่วมกันแก้ปัญหาเอง การจัดทำแผนพัฒนาเครือข่าย ได้นำสภาพและปัญหาเครือข่าย สภาพและปัญหาของกองทุน และการวิเคราะห์ประเมินศักยภาพเครือข่าย เพื่อกำหนดเป็นแผนพัฒนาเครือข่ายกองทุน บทบาทของคณะกรรมการเครือข่ายกองทุน ในการช่วยแก้ปัญหาของกองทุน คงไม่สามารถทำได้ เนื่องจากแต่ละกองทุนมีขอบเขตและอำนาจหน้าที่ของแต่ละกองทุนอยู่ จะช่วยได้ในลักษณะของการสร้างกระบวนการเรียนรู้

ให้กับคณะกรรมการกองทุน และสมาชิกกองทุน ได้เรียนรู้ประสบการณ์ในการบริหารจัดการ และการแก้ปัญหาจากภายนอกกองทุน ในลักษณะของเครือข่ายกองทุน โดยคณะกรรมการ เครือข่ายกองทุนเป็นผู้ประสานเชื่อมโยงกองทุนเข้าด้วยกันเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ ใน ลักษณะเพื่อนสอนเพื่อน พี่สอนน้อง เพื่อให้คณะกรรมการกองทุนได้นำความรู้ และ ประสบการณ์ที่ได้รับนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการและแก้ปัญหากองทุน การจัดทำ แผนพัฒนาเครือข่าย คณะกรรมการเครือข่ายกองทุน ได้นำสภาพและปัญหาเครือข่าย สภาพ และปัญหากองทุน และศักยภาพเครือข่าย มาวิเคราะห์และประเมินเพื่อจัดทำแผนพัฒนา เครือข่ายได้แผนทั้งหมด 6 แผน คือ แผนการจัดทำ โครงสร้างและข้อบังคับเครือข่าย แผนการ ประชาสัมพันธ์ แผนพัฒนาศักยภาพคณะกรรมการเครือข่ายและคณะกรรมการกองทุน แผนการจัดทำ โครงสร้างและข้อมูลกองทุน แผนการจัดทำบัญชีกองทุน และแผนการศึกษา ดูงานในเครือข่ายและนอกเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย ความเป็นมา วัตถุประสงค์ แนวทาง ดำเนินงาน ระยะเวลาดำเนินงาน งบประมาณ ผลที่คาดว่าจะได้รับ และผู้รับผิดชอบและ ประสานงาน จากนั้นคณะกรรมการเครือข่ายกองทุนจะนำแผนที่ได้ใช้เป็นแนวทางการ ดำเนินงานของเครือข่าย เพื่อให้เครือข่ายได้มีบทบาทในการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายและ กองทุน บทบาทของหน่วยงานภาครัฐ ควรนำความรู้และประสบการณ์ที่ตนเองมีในการสร้าง กระบวนการเรียนรู้ เข้าไปช่วยให้ความรู้และประสบการณ์ในการพัฒนาเครือข่ายและกองทุน ควรสนับสนุน ให้คณะกรรมการเครือข่าย คณะกรรมการกองทุน และสมาชิกกองทุน ได้ ฝึกอบรม ศึกษาดูงาน โดยควรคำนึงถึงบริบทชุมชนและตามความต้องการของเครือข่ายและ กองทุน เพื่อเพิ่มศักยภาพให้กับคณะกรรมการเครือข่าย คณะกรรมการกองทุน และสมาชิก กองทุนต่อไป

2. รายงานวิจัยโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างการบริหาร จัดการที่ดีของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองกรณีศึกษา : บ้านสร้างแสน หมู่ 2 ตำบลลำห้วย หลัว อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ (เขาวเรศ จันทะแสน และคณะ. 2548)

โครงการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ ดำเนินการเพื่อ เสริมสร้างการบริหารจัดการ ที่ดีของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยคณะวิจัยได้ ทำการศึกษาวิจัยตามโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ภายใต้ นโยบายการพัฒนา เศรษฐกิจที่มุ่งแก้ปัญหาค่าความยากจน มีวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อศึกษาบริบทชุมชนและ ศักยภาพของชุมชนเกี่ยวกับการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง และกำหนดแนว

ทางการมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ในการบริหารจัดการที่ดีของ กองทุนหมู่บ้าน วิธีการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม (Qualitative Participation) และเทคนิคการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) มุ่งเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินการวิจัย เก็บข้อมูลด้วยวิธีการ สัมภาษณ์ การจัดเวที และการสังเกต ผลการวิจัยพบว่า กองทุนหมู่บ้านสร้างแสน หมู่ 2 มีการ บริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านโดยใช้หลักการบริหารตามหลักธรรมาภิบาล คือ หลักความถูก ต้อง โปร่งใส ตรวจสอบได้ การพิจารณาให้กู้ยืม คณะกรรมการใช้หลักการให้กู้ยืมทุกรายเฉลี่ยการ ให้เงินกู้ยืมจำนวนเงินเท่ากันทุกราย เฉลี่ยแล้วรายละประมาณ 13,000-20,000 บาท โดยความ เห็นชอบของคณะกรรมการบริหารกองทุน สร้างความพึงพอใจให้แก่สมาชิกผู้กู้ยืม การกู้ยืมเงิน ของสมาชิกส่วนใหญ่กู้เงิน ไปประกอบอาชีพด้านการเกษตร คือ ทำนา ปลูกยางพารา ปลูกอ้อย และเป็นทุนเพิ่มในการประกอบอาชีพดั้งเดิม การจัดสรรกำไรดอกเบี้ยที่ได้ในแต่ละปีจากเงิน กู้ยืมของสมาชิก ชุมชน จะนำเงินมาสร้างที่ทำการกองทุน ซึ่งปัจจุบันยังไม่แล้วเสร็จ กองทุน หมู่บ้านดำเนินการตามแนวทางการบริหารแบบมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชน สอดคล้องกับ ความต้องการและเกิดระบบการพึ่งพาตนเองของผู้กู้ยืมในการสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับตนเอง และครอบครัวได้ในระดับหนึ่ง เกิดการประกอบอาชีพเสริมรายได้ คือ การทำขนมมะพร้าวแก้ว โดยเน้นวัตถุดิบที่มีในชุมชน และเป็นแนวทางการนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านต่อไป

3. โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กรมชลประทาน. 2552 : ออนไลน์)

วัตถุประสงค์ กรมชลประทานดำเนินงานก่อสร้างโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญเพื่อแก้ไขและบรรเทาปัญหาในเรื่อง น้ำที่เกิดขึ้นหลายประการ ดังนี้ 1) เพื่อป้องกันการรุกตัวของน้ำเค็มไม่ให้ไหลเข้าแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขาในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งเกิดจากการสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ และประตูระบายน้ำอื่น ๆ ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมและป้องกันไม่ให้น้ำเค็มรุกตัวเข้ามา จึงทำให้น้ำในแม่น้ำปากพนังช่วงเหนือประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์เป็นน้ำจืดที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ 2) เป็นแหล่งเก็บกักน้ำจืดในช่วงฤดูฝนเพื่อช่วยบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำ โดยสามารถจัดสรรให้ใช้ในการอุปโภคบริโภค การเกษตรกรรมและเป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปา รวมถึงการใช้น้ำด้านอื่น ๆ ในเขตพื้นที่โครงการ 3) ส่งน้ำให้กับพื้นที่เพาะปลูกสองฝั่งลำน้ำประมาณ 521,500 ไร่ ในฤดูฝน และ 240,000 ไร่ ในฤดูแล้ง 4) เพื่อบรรเทาปัญหาอุทกภัยในช่วงฤดูฝนให้กับพื้นที่การเกษตรและในบริเวณชุมชนเมือง โดยการพัฒนาสร้าง

แหล่งเก็บกักน้ำบริเวณต้นน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างคลองระบายน้ำสายต่างๆ จะสามารถช่วยให้การระบายน้ำในพื้นที่ต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น 5) เพื่อปรับปรุงระบบชลประทานเดิมและพัฒนาระบบชลประทานใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการและปริมาณน้ำจากแหล่งน้ำจืดที่มีเพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูกได้มากขึ้นด้วย 6) จัดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรนาทุ่งและเกษตรกรนาข้าว เนื่องจาก มีการแบ่งเขตการใช้พื้นที่อย่างชัดเจน 7) ลดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นฐานไปทำมาหากินในท้องถิ่นอื่น 8) ที่สำคัญเพื่อปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ เศรษฐกิจและสังคมของราษฎรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังให้ดีขึ้น โดยมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด 9) พื้นฟูสภาพนิเวศวิทยาให้กลับคืนสู่ดุลยภาพ เมื่อการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง โดยการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านชลประทาน แล้วเสร็จ เป้าหมายของการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คือ ปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ ด้านเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรในพื้นที่ให้ดีที่สุดและยั่งยืนต่อไป แต่เนื่องจากเป็น โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ที่มีรูปแบบการบริหารจัดการหลายด้าน ทั้งด้านจัดการน้ำ ด้านอาชีพ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งหมดนี้จะต้องบริหารจัดการ โครงการแบบ บูรณาการ และให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด 1) การบริหารจัดการน้ำ การบริหารจัดการน้ำเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เนื่องจากลุ่มน้ำปากพนัง มีปัญหาและปัจจัยเกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่ซับซ้อน มีความพิเศษและแตกต่างไปจากพื้นที่อื่นจึงได้นำเครื่องมือและเทคโนโลยีที่ทันสมัย เข้ามาใช้ในการดำเนินการ เพื่อการตัดสินใจตามเกณฑ์และแนวทางที่กำหนดให้เกิดประโยชน์สูงสุด การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม ได้กำหนดแนวทางการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังแบบผสมผสาน เหมาะสมตามสภาวะธรรมชาติ โดยพิจารณาจากสภาพภูมิอากาศสภาพพื้นที่ และลักษณะการจัดการลุ่มน้ำซึ่งได้กำหนดตามความต้องการและวัตถุประสงค์ดังนี้

- 1) การบริหารจัดการเพื่อการกักเก็บน้ำ ตามวัตถุประสงค์หลักของโครงการ ระยะเวลาดำเนินการประมาณ กลางเดือนมกราคม ถึง กลางเดือนกันยายน 2) การบริหารจัดการเพื่อการฟื้นฟูนิเวศแหล่งน้ำ ตามความต้องการของประชาชนและอยู่ในเกณฑ์กำหนดการดำเนินการบริหารจัดการ ระยะเวลาดำเนินการประมาณ กลาง เดือนกันยายน ถึง กลางเดือนพฤศจิกายน
- 3) การบริหารจัดการเพื่อการระบายน้ำ ตามวัตถุประสงค์รองของโครงการ ระยะเวลาดำเนินการ ประมาณ กลางเดือนพฤศจิกายน ถึง กลางเดือนมกราคม สำหรับการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของโครงการ สามารถจัดสรรน้ำตามความต้องการทั้งด้านปริมาณ และคุณภาพ เพื่อกิจกรรมต่าง ๆ เกิดผลประโยชน์กับส่วนใหญ่ได้ในระดับหนึ่ง แล้ว ในส่วนผู้ได้รับผลกระทบ ก็ไม่ได้ละเลยที่จะรับฟังและ ให้การช่วยเหลือ กรณีการฟื้นฟูนิเวศแหล่งน้ำ ได้มี

การศึกษาพัฒนาเพื่อความเหมาะสมในการจัดการ เพราะนิเวศแหล่งน้ำเป็นนิเวศหลัก ที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศลุ่มน้ำปากพนังโดยรวม และ 4) ด้านการพัฒนาอาชีพ และส่งเสริมรายได้ เมื่อการพัฒนาให้เป็นแหล่งน้ำจืด บรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำ เพื่ออุปโภค บริโภค การเกษตรและอื่น ๆ ตลอดจนสามารถบรรเทาความเค็มครึ้น สูญเสียในด้านเศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร กิจกรรมต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการต่อไป คือการส่งเสริมอาชีพให้กับชุมชนท้องถิ่น ทั้งผู้ที่ได้ประโยชน์และเกิดผลกระทบจะต้องพัฒนาจนกว่าจะสามารถดำรงชีวิตได้ในวิถีชีวิตที่ควรจะได้ผลตอบแทนที่ดีกว่าเดิม การพัฒนาอาชีพภาคเกษตรกรรมได้ดำเนินการต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มดำเนินการก่อสร้างโครงการ เมื่อโครงการสร้างพื้นฐานด้านชลประทานแล้วเสร็จ จึงได้มีการดำเนินการปรับเปลี่ยนอาชีพผู้เลี้ยงกุ้งทะเลในเขตน้ำจืดที่ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้มีการดำเนินการในส่วนอื่น ๆ ตลอดจนแผนการดำเนินการต่อไปสรุปพอสังเขปดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ ได้มีการสำรวจพื้นที่บ่อเลี้ยงกุ้งทะเลในเขตน้ำจืด โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และให้เกษตรกร แสดงความจำนงต้องการปรับเปลี่ยนอาชีพเพื่อเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่เหมาะสมไม่กระทบต่อกิจกรรมการใช้น้ำจืด ผลดำเนินการเป็นดังนี้ ครั้งที่ 1 (ปี พ.ศ. 2548) เกษตรกรแสดงความจำนงเข้าร่วมโครงการ จำนวน 3,700 ราย พื้นที่ 34,237 ไร่ ค่าใช้จ่ายเพื่อการส่งเสริมสนับสนุนการปรับเปลี่ยนอาชีพเป็นเงิน 332,723,232 บาท โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ ร่วมดำเนินการและกำหนดกิจกรรมให้เลือกดังนี้ 1) การปลูกพืช ได้แก่ ข้าว, ไม้ผล, ไม้ยืนต้น, ไร่นาสวนผสม ฯลฯ เกษตรกรเข้าร่วมโครงการ : จำนวน 698 ราย พื้นที่ 5,808.25 ไร่ หน่วยงานรับผิดชอบ : กรมส่งเสริมการเกษตร 2) การปลูกปาล์มน้ำมัน เกษตรกรเข้าร่วมโครงการ : จำนวน 675 ราย พื้นที่ 8,852.25 ไร่ หน่วยงานรับผิดชอบ : กรมวิชาการเกษตร 3) การปลูกสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงโคเนื้อ, โคนม, โคพื้นเมือง, สุกร, เป็ด, ไก่ และการทำแปลงหญ้าเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น เกษตรกรเข้าร่วมโครงการ : จำนวน 1,622 ราย พื้นที่ 11,312.25 ไร่ หน่วยงานรับผิดชอบ : กรมปศุสัตว์ และ 4) การประมง ได้แก่ การเลี้ยงปลาหมอไทยในบ่อดิน, การเลี้ยงกุ้งก้ามกรามในบ่อดิน, การเลี้ยงปลากระพงขาวร่วมกับปลานิลในบ่อดิน, การเลี้ยงปลาคูบักก้อย, การเลี้ยงปลาสวยงามและปลาอื่น ๆ เป็นต้น

4. ก้าวสู่ความสำเร็จ การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว จังหวัดสุพรรณบุรี (สำนักส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน กรมชลประทาน. 2554)

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว จังหวัดสุพรรณบุรี ของกรมชลประทาน ได้รับรางวัลรองชนะเลิศรางวัลคุณภาพการให้บริการประชาชนขององค์การสหประชาชาติ

ประจำปีพ.ศ.2554 (2011, United Nations Public Service Awards) ประเภทการสร้างนวัตกรรม เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจเชิงนโยบายในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิกการบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม กรมชลประทานได้นำการบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วมมาเป็นนโยบายในการบริหารจัดการน้ำโดยมีแนวคิดที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยวางกลไกการดำเนินงาน ดังนี้

1. ให้มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน) ตามท่อส่งน้ำ แยกส่งน้ำต่าง ๆ ให้ครอบคลุมพื้นที่

2. ให้มีการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน(กลุ่มพื้นฐาน)หลายๆกลุ่มในคลองซอยหรือคลองแยกซอยเดียวกัน โดยยกระดับเป็นกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน

3. ให้มีจัดตั้งอาสาสมัครชลประทานโดยให้ผู้ใช้น้ำเลือกตั้งอาสาสมัครชลประทาน 1 คนในขอบเขตพื้นที่ 2,500 – 3,000 ไร่ เพื่อทำหน้าที่ประสานงานระหว่างองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานกับโครงการชลประทานในการส่งน้ำและบำรุงรักษา

4. ให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการชลประทาน (Joint Management Committee for Irrigation; JMC) เป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจ กำกับดูแลและสนับสนุนในการบริหารจัดการชลประทานของโครงการชลประทาน โดยประกอบด้วย 4 ภาคส่วนคือ ตัวแทนจากองค์กรผู้ใช้น้ำ ตัวแทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตัวแทนจากโครงการชลประทานและตัวแทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5. การมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็ก ในจังหวัดเลย (เจริญศักดิ์ กันแสง. 2546)

การวิจัยเพื่อศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัดเลย เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัด มีผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ ปัจจัยด้านบุคคล พบว่าสมาชิกกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานที่เป็นเพศชายมีอายุระหว่าง 20 - 35 ปี และจบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีสัดส่วนการมีส่วนร่วมสูงสุด ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านบุคคลกับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็ก พบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ พบว่า สมาชิกกลุ่มฯที่มีรายได้อยู่ระหว่าง 10,000 -20,000 บาท มีภาระหนี้สินอยู่ระหว่าง 10,000 - 30,000 บาท มีที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ และเป็นของตนเอง พร้อมทั้งมีความคาดหวังประโยชน์น้อยเป็นกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมมาก

ที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านเศรษฐกิจกับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัดเลย พบว่า ภาระหนี้สิน ขนาดการถือครองที่ดิน และผลที่ได้รับจากความคาดหวังมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ปัจจัยด้านสังคม พบว่า สมาชิกกลุ่มฯที่สมรสแล้ว มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือน 6 คนขึ้นไป มีตำแหน่งเป็นสมาชิกกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน และกรรมการกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานมีภาวะผู้นำสูง พร้อมทั้งได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ในระดับปานกลางจะเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านสังคมกับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัดเลย พบว่า สถานภาพการสมรสตำแหน่งทางสังคม ภาวะผู้นำ และการได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ปัจจัยทางด้านกายภาพของโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัดเลย พบว่า สมาชิกกลุ่มฯที่เข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด คือกลุ่มที่มีระยะการเดินทางเข้าร่วมโครงการฯ ต่ำกว่า 1 กิโลเมตรและเดินทางเข้าโครงการฯได้สะดวก พร้อมทั้งใช้ระบบส่งน้ำแบบท่อส่งน้ำและการได้รับน้ำไม่เพียงพอมีความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านกายภาพของโครงการฯกับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็ก พบว่า สภาพทางเข้าโครงการฯ ระยะทางจากหมู่บ้านถึงโครงการฯ ระบบการส่งน้ำของโครงการฯมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ปัจจัยที่สามารถทำนายการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัดเลย พบว่าตัวแปรที่สามารถทำนายการมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการชลประทานขนาดเล็กในจังหวัดเลยได้ คือ การได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ ($Beta = .538$) ระบบส่งน้ำของโครงการแบบทางน้ำธรรมชาติ ($Beta = .173$) ความสะดวกในการเดินทางเข้าโครงการฯ ($Beta = .165$) ภาวะผู้นำของคณะกรรมการกลุ่มผู้บริหารการใช้น้ำชลประทาน ($Beta = .150$) สถานภาพสมรสโดยมีคู่สมรส ($Beta = -.098$) และตำแหน่งทางสังคมโดยเป็นสมาชิกกลุ่มผู้บริหารการใช้น้ำชลประทาน ($Beta = -.121$) ค่า Beta เป็นลบ หมายถึง กลุ่มตัวอย่างที่มีตำแหน่งทางสังคมเป็นสมาชิกกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานและมีคู่สมรสแล้วจะมีส่วนร่วมลดลง

6. แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร (ศิริพงษ์ ณ สงขลา. 2548)

การส่งเสริมให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำของโครงการชลประทาน มีความสำคัญมากต่อการพัฒนาการส่งน้ำเพื่อการชลประทานให้เกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่การให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำชลประทานยังประสบปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ดังนั้น ถ้ามีการศึกษาปัญหาและความต้องการการมีส่วนร่วมของเกษตรกรเป็นแนวทางในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำด้วยแล้ว ก็จะทำให้การส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำชลประทานได้รับการพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาและเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำ เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการเข้ามามีส่วนร่วมของเกษตรกรในการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำร่วมกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการ และเพื่อเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการเข้ามาร่วมส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำของ โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร

กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย สมาชิกเกษตรกรผู้ใช้น้ำพื้นที่ชลประทาน โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอูน จำนวน 390 คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบตามสะดวก การเก็บข้อมูลใช้แบบสอบถาม แบบมาตราส่วนประมาณค่า จำนวน 40 ข้อ

ผลการศึกษาพบว่า สมาชิกเกษตรกรผู้ใช้น้ำชลประทานมีส่วนร่วมในการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำในระดับปานกลาง 7 ด้าน และอยู่ในระดับมาก 1 ด้าน คือ ปฏิบัติตามนโยบายและแผนงานให้บรรลุเป้าหมาย นอกจากนี้สมาชิกที่มีสถานภาพในคณะกรรมการบริหารชุมชนมีส่วนร่วมมากกว่าสมาชิกที่เป็นลูกบ้าน สมาชิกที่ใช้ระยะเวลาในการเดินทางจากที่พักมาที่ประชุม 10-30 นาที และ 31 นาทีขึ้นไป มีส่วนร่วมด้านจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพ มากกว่าสมาชิกที่ใช้เวลาในการเดินทางน้อยกว่า 10 นาที และสมาชิกที่มีระยะเวลาการเป็นสมาชิก 1-4 ปี มีส่วนร่วมในการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำน้อยกว่าสมาชิกที่มีระยะเวลาการเป็นสมาชิก 5-10 ปี และ 11 ปีขึ้นไป อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แต่สมาชิกที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีส่วนร่วมดังกล่าวไม่แตกต่างกันแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วม ได้แก่ ควรกำหนดบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ให้ชัดเจน

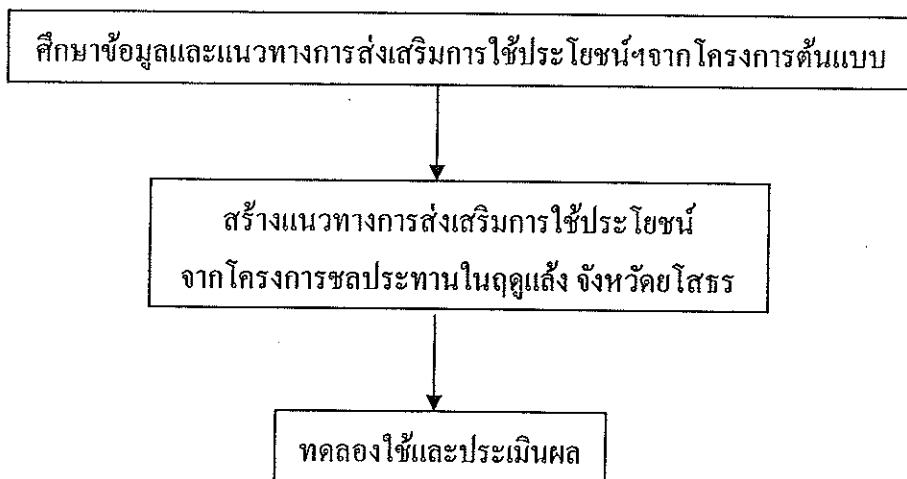

ประกาศให้ทราบทั่วกัน สร้างความเข้าใจของการมีส่วนร่วมถึงเหตุผลความจำเป็นหน้าที่และประโยชน์ที่ได้รับให้เกษตรกรได้รับทราบเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความเต็มใจและสมัครใจ ฝึกอบรมพัฒนาเจ้าหน้าที่ให้มีความพร้อม มีความรู้ความเข้าใจในการทำกิจกรรมแบบให้เกษตรกรมีส่วนร่วมโดยมีการทำข้อตกลงของการมีส่วนร่วมระหว่างเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ พัฒนากลุ่มผู้ใช้น้ำด้วยการก่อตั้งฟื้นฟูและสร้างความเข้มแข็งให้สอดคล้องกับเป้าหมายการมีส่วนร่วม โดยมีระบบติดตามประเมินผลการดำเนินงานเพื่อทราบความสำเร็จและปัญหาอุปสรรคนำมาปรับแผนการดำเนินงานให้เหมาะสมสู่ความสำเร็จได้

โดยสรุปผลการศึกษาคั้งนี้ว่า นอกจากจะช่วยชี้ให้เห็นการมีส่วนร่วมของเกษตรกรผู้ใช้น้ำในการเข้าร่วมกิจกรรมส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบส่งน้ำแล้ว ยังได้เสนอแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการน้ำของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษา

ร่างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวทางการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาคณะพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริและโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำอันเป็นต้นแบบในการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง ดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ร่างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 5 ร่างรูปแบบการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานในฤดูแล้ง จังหวัดยโสธร